

**AVRASYA TÜRKÇELERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ
(THE CONFRONTATIVE/CONTRASTIVE STUDY OF
EURASIAN TURKIC LANGUAGES)**

Mehman Musaoğlu *

Özet

Makalede Türk yazı dillerinin ve lehçelerinin XI. yüzyıldan beri süregelen, XIX. yüzyılda hız kazanan karşılaştırmalı betimlemeli ve tarihi incelenmesi irdelenmiştir. Çağdaş Avrasya Türkçeleri olarak adlandırdığımız söz konusu diller, hem yazı dili lehçe, hem de sosyolengüistik konuşma dili eksenlerinde yapılmış araştırmalara göre yeniden betimlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Karşılaştırmalı tarihi dilbilgisi, Türk dilbilimi, sesbilgisi, sesbilim, biçimbilim, sözdizim, sözcükbilim, sözlükbilim.*

Abstract

This article focuses on diachronical descriptive studies of Turkic written languages and dialects, both confrontative and contrastive. These studies, which have commenced in 11th century and increased in number from the 19th century forth, are described and reviewed here. These languages, for which we coin the term 'modern Eurasian Turkic languages', are re-described according to written dialects and sociolinguistic spoken languages.

Keywords: *Confrontative and contrastive diachronical grammar, Turkic linguistics, phonetics, phonology, morphology, syntax, lexicology, lexicography.*

* Ankara Üniversitesi TÖMER Öğretim Üyesi.

Giriş: Avrasya Türkçelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesinin Tarihçesi

Türkolojinin tarihinde Avrasya Türkçelerinin karşılaştırmalı (**comparative**) incelenmesi, sözün geniş anlamında her türlü karşılaştırmacılık (**comparativism**), dolayısıyla Türk karşılaştırmalı dilbilimi, Kaşkarlı Mahmut'un XI. yüzyılda kaleme aldığı ve Araplara Türk dilini öğretmek için Türkçe kelimeleri Arapçanın kurallarına göre sıralayıp anlamlarını anlattığı Dîvânu Luğati-t Türk yapıtıyla başladı (Dîvânu Luğati-t Türk Tercümesi 1992). Bu türdeki çalışmalar XIX. yüzyılın ortalarında Tatar Türkçesi adıyla veya kendi adlarıyla Çarlık Rusya'sında konuşulan diğer Türkçeler üzerine yabancı dillerde, çoğunlukla Rus dilinde yazılmış çeşitli çalışmalarla ve sözlüklerle hız kazandı (Kazımbey 1848; Böthlink 1851; Budagov 1869). Alman asıllı Rus Türkoloğu Wilhelm Radloff'un 1858 yılında Rusya'ya gelmesiyle Avrasya Türkçeleri üzerine karşılaştırmalı betimlemeli ve karşılaştırmalı tarihsel gelişmelerinin belirlenmesi çalışmaları, hem konfrontatif (Avrasya Türkçelerinin birbiriyle karşılaştırılarak incelenmesi), hem de kontrastif (Avrasya Türkçelerinin yabancı dillerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi) düzlemlerinde, gerçek bir karşılaştırmalı Türkolojik çalışma doğrultusuna kavuştu (Radloff 1882). Çalışmalarını Türkçe verileriyle sürdüren dilbilimci Türkolog P.M. Melioranskiy'in yapıtlarıyla ise söz konusu Türkolojik bağlamda dilbilimsel bir eksen oluştu (Melioranskiy 1897).

1920'li yıllardan 1990'lara değin ise, söz konusu karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasında genellikle üç temel doğrultu belirlendi: 1) Avrasya Türkçelerinin Karşılaştırmalı-Betimlemeli Diyalektolojik Araştırmaları ve Atlasının Düzenlenmesi; 2) Avrasya Türkçelerinin Etimolojik Sözlüğünün Hazırlanması; 3) Avrasya Türkçelerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisinin Yazılması ve Türk Dilbilimi Temellerinin Belirlenmesi. Bu doğrultularda hedef yapıtların hazırlanması için, Türkoloji merkezlerinde Avrasya Türkçelerinin her birinin tarihi, çağdaş durumu, diyalektolojik özellikleri vb. incelendi (Yazıki Narodov SSSR 1966). Benzeri çalışmalar, Batı Avrupa ülkeleri Türkoloji merkezlerinde de yapıldı (Fundamenta 1959). Ön çalışmalar, yaklaşık 40-50 ilde tamamlanmıştır. Hedef yapıtlardan birkaç Türkçenin (tümüyle sadece Azerbaycan Türkçesinin) diyalektolojik atlası hazırlandı ve bu temelde Avrasya Türkçeleri üzerine dil coğrafyasına dayalı önemli genelleştirici yapıtlar ortaya çıktı (Gadjieva 1975; 1979). Avrasya Türkçelerinin Etimolojik Sözlüğü hazırlandı ve hâlen yayımlanmaktadır. Avrasya Türkçelerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi 5 ciltte yayımlandı. 4. ciltte İlk ve Ana Türkçede 1000 sözcüğün canlandırılması yapıldı. 5. ciltte Çağdaş Avrasya Türkçeleri dizgesi, karşılaştırmalı-tarihî dilbilim yönteminin

yanı sıra, dil düzeyleri ve birimlerinin dilbilimsel dil coğrafyası eksenindeki incelenmeleri bağlamında hem sesbilgisel hem de biçimbilimsel özellikleriyle ele alındı (Sravnitelno-istoričeskaya grammatika..., 2002). Bunun yanı sıra Türkçenin dilbilimsel temellerinin belirlenmesine bağlı olarak yapılan çalışma da sonuçlandı. Dünya dilleri bağlamında ve Altay dillerinin bir dalı olarak hem eşzamanlı hem de artzamanlı düzlemlerde tipolojik, sosyolengüistik özellikleriyle ansiklopedik nitelikli “Türk Dilleri” (hem eski Türk yazı dilleri ve lehçeleri hem de çağdaş Avrasya Türkçeleri) yapıtı yayımlandı (Tyurkskie yazıki 1997). Buna karşın Avrasya Türkçelerine yönelik yapılan tüm geleneksel ve yeni dil çalışmalarının, dolayısıyla karşılaştırmalı Türk dilbilimi temellerinin dilbilimsel betimlenmesi üzerine dilbilimdeki çağdaş gelişmeleri uygulayabilen ne bir inceleme, ne de bir bibliyografi Türkoloji alanında henüz ortaya çıkmadı. Belirtilen doğrultuda yapılan çalışmalar, birkaç Türklükbilimi Sözlüğünün (Kononov 1972, 1974; Eren 1998) ve Türk dilbiliminin temellerini sadece geleneksel Türkolojik çalışmaları ekseninde söz konusu eden karşılaştırmalı yapıtların (Sartbayev 1962, Baskakov 1966, Nurmahanova 1971, Türkologiyaya Girişpe 1979; Zeynalov 1981) ötesine gidememektedir.

Avrasya Türkçeleri üzerine modern dilbilim yöntemleriyle yapılan dilbilgisi çalışmalarına ise, 1970’li yıllarından beri rastlanmaktadır (Ahmatov 1983; Novoe v zarubejnoj lingvistike... 1987; Çeremisina 1988; Berdaliev 1989; Nurmanov 1992; Tatar Dilbilgisi 1993; Musayev 1994; Uzun 1995; Abdullayev 1999 vb.). Avrasya Türkçelerinin gerek çağdaş eğitiminde ve öğretiminde, gerekse karşılaştırmalı olarak incelenmesinde söz konusu çalışmaların yeterince uygulandığı söylenemez. Oysa Türkolojide gereken gelişmelerin sağlanması, çeşitli Türkçeler üzerine hem ayrı ayrı hem de kontrastif ve konfrontatif olarak yapılmış çalışmalardaki modern dilbilim yöntemlerinin Avrasya Türkçelerinin karşılaştırmalı incelenmesine uygulanmasıyla olanaklıdır, diye düşünüyoruz. Söz konusu makalede, Avrasya Türkçelerinin sesbilgisi, sesbilimi ve dilbilgisi, sözcük varlığı ve deyimlerine vb. ilişkin yapılmış çalışmalardaki temel dilbilimsel belirlemeler üzerine bilgi verilmektedir.

1. Türkoloji ve Avrasya Türkçeleri Tanıtlamaları: Türkoloji, yukarıda da belirtildiği üzere, bir bilim dalı olarak XI. yüzyıldan beri, Avrasyada çeşitli görünümde konuşulan Türkçelerin yabancı dillerdeki (Arap, Fars, Rus, Alman, Fransız vb.) öğrenimi, öğretimi ve sınıflandırılmasına ilişkin yapılan çalışmalara bağlı olarak belirlenmiştir. Orhun-Yenisey ve diğer eski ve yeni Türk yazıtlarının incelenmesiyle de giderek belirginleşmiştir. Türkolojinin bir bilim dalı olarak

belirlenmesinde, tarihsel Türk dilleri dallarını ‘günümüz Avrasya Türkçeleri’ olarak adlandırdığımız çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçeleri üzerine yapılan çalışmalar her zaman ilk sırada yer almaktadır. Günümüzde Doğu Avrupada, Ortadoğuda, Kafkas-larda, Orta Asyada, Sibiryada, Merkezi Asyada ve Uzakdoğuda yazılan ve daha büyük bir ölçekte ise hem anadili hem de yabancı dil olarak konuşulan ve kullanılan, Türk dili coğrafyasının oluşunu sağlayan Türk dilleri; dolayısıyla çağdaş sosyolengüistik boyutlarıyla Türk yazı dilleri ve lehçeleri, yeni siyasal-kültürel kimliklerine kavuştuklarından, “Avrasya Türkçeleri” olarak tanımlanmaktadırlar.

1.1 Türkoloji Kavrayışı ve Türk Dilbilimi Tanımı: Türklerin ve Türkçe konuşan toplumların dilini, tarihini, edebiyatını, güzel sanatlarını vb. inceleyen sosyal bilimlerin tümünü Türkoloji veya başka bir deyişle Türklükbilimi disiplini oluşturmaktadır. Türkolojinin inceleme alanlarından Türk dilinin dilbiliminin, tarihinin, tarihbiliminin, genel kültürünün ise sosyoloji ve felsefenin ışığında incelenmesinin gerektiği kuşkusuzdur. Söz konusu alanların bağlı oldukları uygun bilim dallarına göre tanımlanmaları ve adlandırılmaları da buna bağlı olarak yapılmalıdır. Bunun yanı sıra Türkoloji disiplininin tümünü oluşturan bilim dalları, aynı bir biçimsel ve anlamsal düzlemde yer aldığından ve çeşitli dallarıyla benzer bir dili, tarihi, dolayısıyla kültürü incelendiğinden dolayı Türkoloji, Türklükbilimi ve Türklükbilimi nitelikli oluşunu, Türklük oldukça sürdürecektir. Türkoloji olarak adlandırılan bilimsel disiplin, başından itibaren Batıda ve Rusya’da, her şeyden önce misyonerlik amacıyla ve bunun yanı sıra Rönesans sonrasında Avrasyanın incelenmesi ve benimsenmesi ekseninde, Türk lehçelerine, eski ve yeni Türk yazı dillerine ilişkin hem eşzamanlı hem de artzamanlı olarak karşılaştırmalı-tarihî (artsüremli) ve betimlemeli-yapısal yöntemlerle yapılan dilbilgisi çalışmalarıyla, karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüklerinin ve Türk yazılı anıtlarının özgün metinlerinin hazırlanmasıyla ve dilbilgisinin düzenlenmesiyle bilinmektedir (Kazımbek 1846; Grammatika Altayskogo Yazıka 1869; Radloff 1888-1911; Melioranskiy 1897; Aşmarin 1903; Thomsen 1916; Bang 1977; Grønbech 1936; Orkun 1936; Dimitriev 1962; Tekin 1968; Gabain 1974; Kononov 1980 vb.). Türk dilinin tarihi, onun lehçe ve ağızları, eski ve yeni Türk yazı dilleri üzerine çalışmaları içeren söz konusu dil araştırmalarının ve incelemelerinin oluşturduğu doğrultu, bilimsel yayınlarda veya genel yazınsal kullanımda hâlen “Türkoloji” veya daha doğru bir biçimde “Türk dilciliği” olarak da adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra Türk Cumhuriyetlerinde farklı Türk yazı dilleri üzerine yapılan çalışmalara göre belirlenen “Azerbaycan dilciliği”, “Özbek dilciliği”, “Tatar dilciliği”, “Kazak dilciliği” vb. gibi adlandırmalar da geçerlidir (elbette bunlar, söz konusu bilim dalının çeşitli kolları olarak değerlendirilebilir). Dolayısıyla gerek

geleneksel, gerek yeni dilbilimsel yöntemlerle yapılan, Ural-Altay dilleri içerisinde Türk dilleri (Türk dili, Çuvaş dili, Saha/Yakut dili) anlayışıyla sürdürülegelen tüm çalışmaların genel Türkolojik nitelikli olduğu ve buna bağlı olarak da herhangi bir Türkçenin veya Türk yazı dilinin, dilbilimin veya diğer Avrasya Türkçelerinin bilinciyle karşılaştırmalı olarak incelendiği veya incelenmek istendiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda genellikle Türkçeye ve çeşitli Türk yazı dillerine ilişkin geleneksel karşılaştırmalı-tarihî, betimlemeli-yapısal ve yeni üretimsel-dönüşümlü, yapısal-anlamsal-işlevsel dilbilim yöntemleriyle yapılan veya Türkçe verilerin yer aldığı tüm çalışmaların oluşturduğu disiplin, gerek genel dilbilim nitelikli (Ahanov 1965; Aksan 1995), gerekse dilbilimin çeşitli alanlarına (Novoe v zarubejnoj lingvistike..., 1987) ilişkin olsun “Türk Dilbilimi” içerisinde ele alınmasının, tanımlanmasının ve adlandırılmasının hem Türkçe hem de dilbilim açısından doğru olacağı kanısındayız. Dolayısıyla Türkçe üzerine ve Türkçe verileriyle yapılan bütün dil çalışmalarının çağdaş dilbilimin bir bileşeni olarak ve **Türk Dilbilimi** adıyla tanıtılması doğru olacaktır. Bu bağlamda Türk dilbiliminin sorunsallarının ele alındığı ve sorunlarının tartışıldığı “Türk Dilbilimi” veya “Avrasya Türkçeleri” adıyla adlandırılabilen bilimsel nitelikli lügüistik bir derginin Türkiye Türkçesinde yayımlanmasına da çok ciddi gereksiniminin duyulduğu görülmektedir.

1.2 Türk Dilleri ve Türk Lehçeleri Sınıflandırmaları: Türkçe, XIX. yüzyıldan beri Avrasyada gerçekleşen siyasal ve kültürel gelişimlere ve değişimlere bağlı olarak çeşitli biçimlerde adlandırılmıştır: Tatar dili, Türk dili (Türkiye Türkçesi olarak), Türk dilleri, Türk lehçeleri, Türk yazı dilleri. 1990’lı yıllardan beri ise, Türkiye Türkçesinde ve belli bir ölçüde Azerbaycan Türkçesinde aşağıdaki kullanım biçimleri giderek belirginleşmektedir: Türkiye Türkçesi (Türkçe), Azerbaycan Türkçesi (Azerice), Kazak Türkçesi (Kazakça), Türkmen Türkçesi (Türkmence), Kırgız Türkçesi (Kırgızca), Özbek Türkçesi (Özbekçe), Tatar Türkçesi (Tatarca), Tuva Türkçesi (Tuvaca) vb. Tarihî Türk dilleri dallanmaları sonucu yazı dillerinin ve lehçelerinin; tarihî, coğrafi, sesbilgisel-dilbilgisel vb. özellikleriyle bileşimli ve karşılaştırmalı incelenmesi, Türkçenin çeşitli biçimlerdeki adlandırılmalarının gerçekleşmesine ve kullanımına yol açmıştır. Bu bağlamda çağdaş Avrasyanın çeşitli bölgelerinde Türkçenin, sadece anadili değil, bir yabancı dil olarak da kullanımından ve öğretiminden hareketle, Türk dilleri (Türkçe, Çuvaşça, Saha) ve Avrasya Türkçeleri düzlemlerinde tanıtılmasının ve buna bağlı olarak da aşağıdaki eğitim-öğretim modellerinin oluşturulmasının doğru olacağı kanısındayız: 1) Ortak dünya dilleri ve bunun yanı sıra Ural-Altay ve Türk dilleri bağlamında yabancı dil olarak Türkçe öğretim modeli; 2) Avrasya Türkçeleri ekse-ninde anadili olarak Türkçe öğrenim modeli (söz konusu modeller, bileşimli olarak ve birbirini tamamlayarak oluşturulabilir.).

1.2.1 Türk Dilleri ve Avrasya Türkçeleri: XIX. yüzyılda dilbilimde karşılaştırmalı-tarihî yöntemin ortaya çıkışından, Orhun-Yenisey anıtlarının bulunuşundan, bazı karşılaştırmalı Türkoloji yapıtlarının, özellikle de Wilhelm Radloff'un çalışmalarından sonra, diğer Ural-Altay dillerinin yanı sıra Türk dili de tarihî-coğrafi prensiplere ve sesbilgisel, biçimbilimsel, sözcüksel-sözlüksel dil verilerine göre genellikle **Türk Dilleri** (Radloff 1882; Korş 1910; Samayloviç 1922;

Bogoroditskiy 1934; Malov 1951; Menges 1959; Baskakov 1969; Zeynalov 1981; Shening 1997; Sravnitelno-İstoriçeskaya..., 2002) veya **Türk Lehçeleri** (Dîvânı Luğati-t Türk Tercümesi 1992; Arat 1953; Banguoğlu 1974; Ercilasun 1990; Korkmaz 1994) adlandırmalarıyla sınıflandırılmıştır. Türkiye'de de Türkçenin **Türk Dilleri** olarak sınıflandırılması yapılmıştır (Tekin, Ölmez 2003).

Türkolojinin Türkiye ekolü dışında yer alan sınıflandırmalarda genellikle herhangi bir çağdaş Türk yazı dili veya Avrasya Türkçesi; tarihi, lehçeleri, ağızları, yazım tarzları ile birlikte müstakil dil, diğerlerinin tümüyle akraba dilleri olarak ele alınmıştır. Söz konusu sınıflandırmada lehçe-ağız özellikleri, dil ve üslup normları ve varyantları düzeylerinde nitelendirilmiştir. Türk dilinin eski ve çağdaş yazı dilleri ile birlikte bir bütün olarak ele alındığı Türk dilbiliminin Türkiye ekolünde ise, Türk lehçeleri sınıflandırılması yapılmış, bazen de Çuvaşça ve Sahaca uzak lehçe-ler olarak ele alınmıştır. Gerek Türk Dilleri, gerekse Türk Lehçeleri sınıflandırmalarındaki coğrafi, tarihî ilkeler ve morfolojik, leksikolojik özelliklerle fonetik ölçütler hemen hemen aynıdır. XX. yüzyılda yapılan tüm sınıflandırmalarda A. Samayloviç'in sesbilgisel sınıflandırmasının etkisi gözükmemektedir (Samayloviç 1922). Nitekim ne birinci Türk Dilleri, ne de ikinci Türk Lehçeleri sınıflandırılmasında söz konusu konuşulan yazı dillerinin çağdaş işlevsel-etkileşimsel özellikleri, sözdizimsel yapısındaki dildışı etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkan farklar, yazım tarzlarındaki ve konuşma biçimlerindeki özgün gelişimler vb. göz önünde bulundurulmuştur (Musaoğlu, 2002, s. 8-20). Bu bağlamda her şeyden önce **Türk dilinin** Ural-Altay dilleri içerisinde **Çuvaşça** ve **Sahaca**yla bir A. **akraba diller grubu** olarak ele alınması icap eder. Bunun yanı sıra eski Türk yazı dillerinin ve tarihî lehçelerinin, hem coğrafi-siyasî (Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, şimdi Irak Türkçesi veya Türkmencesi) hem etnik-etnolojik (Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Tatar Türkçesi vb.) adlandırılmalarına ve tarihî Avrasya coğrafyasının bütün bölgelerinde yerleşimlerine, yazılan ve konuşulan diller olarak sosyolengüistik yayılımlarına göre B. Avrasya Türkçeleri olarak adlandırılmaları daha doğru olacaktır, diye düşünüyoruz. Bu bağlamda, Türk dillerini ve konuşulan çağdaş Avrasya Türkçelerini, tarihî yazı dili=etnik-etnolojik-etnografik ve çağdaş

sosyolengüistik=lehçe-ağız-koyne (aynı konuşma düzeyi) özelliklerinin bileşimli olarak değerlendirilmesine göre, aşağıdaki biçimde sınıflandırmak mümkündür:

A. Türk Dilleri: Türkçe, Sahaca, Çuvaşca

B. Avrasya Türkçeleri:

1.1 Oğuz-Karluk-Kıpçak Yazı Dilleri-Lehçe Sistemleri ve Çağdaş Konuşulan Türkçeleri

1.1.1 Oğuz Grubu

1.1.1.1 Türkçe, Türk Dili veya Türkiye Türkçesi: Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet dilidir. 70 milyonun üzerindeki bir nüfus, bu dili anadili olarak kullanmaktadır. Belli çevrelerde yabancı dil, birinci veya ikinci, üçüncü dil olarak da konuşulmaktadır.

1.1.1.2 Azerbaycan Türkçesi, Azerice veya Azerbaycan Dili: Azerbaycan'da, Gürcistan'da, Rusya Federasyonu'nda, İran'da vb. kullanılmaktadır. Bu dili yaklaşık 40 milyon insan konuşmaktadır. Hem anadili hem de birinci dil veya yabancı dil olarak kullanılmaktadır.

1.1.1.3 Türkmen Türkçesi veya Türkmençe: Türkmenistan'da, Özbekistan'da, Tacikistan'da, Kazakistan'da, Rusya Federasyonu'nda, İran'da ve Afganistan'da konuşulmaktadır. Yaklaşık 4 milyon kişi Türkmenceyi anadili olarak kullanmaktadır.

1.1.1.4 Gagavuz Türkçesi veya Gagavuzca: Moldova Cumhuriyeti'nin Komrat, Çadır-Lung, Vulkanış, Kagaul bölgelerinde, Ukrayna Cumhuriyeti'nin Odesa bölgesinde ve kısmen de Kazakistan'da, Özbekistan'da konuşulmaktadır. 1889 yılı sayımına göre 198 bin kişi Gagavuzca konuşmaktadır. Bunlardan %87,5 Gagavuzca'yı anadili olarak bilmektedir.

1.1.1.5 Salar Türkçesi veya Salarca: Çin Cumhuriyeti'nin Sinhay bölgesinde konuşulmaktadır. 1973 yılı nüfus sayımına göre 40 bin kişi, Salarca'yı anadili düzeyinde konuşma dili olarak kullanmaktadır.

1.1.1.6 Balkan Türklerinin Dili: Balkan Türkleri, genellikle lehçe ve kısmen de yazı dilleri düzeylerindeki Türkiye, Gagavuz ve Kırım-Tatar Avrasya Türkçelerinde konuşulmaktadır. Konuya ilişkin herhangi bir sosyolengüistik inceleme (anadili veya yabancı dil olarak kullanıcıların sayısı, etnik içeriği vb.) henüz yapılmamıştır.

1.1.1.7 Sonkor Türkçesi: Sonkor Türkleri, İran'ın Sonkor şehrinde ve Farhad Han yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. Konuşma düzeyinde anadili olarak kullanılmaktadır. Sonkor Türkçesini toplam 35 bin kişi konuşmaktadır.

1.1.1.8 Halaç Türkçesi veya Halaçça: İran'da konuşulmaktadır. Halaç (etnonim olarak Türk kabile birliklerinden birinin adıdır.); G. Dörfer'e, Talat Tekin'e ve

Mehmet Ölmez'e göre Ana Türkçeden veya Ön Türkçeden gelen müstakil bir Türk dilidir (Tyurkskie Yazıki 1997, s. 471; Tekin., Ölmez 2003 s. 168). Ancak Halaççayı diğer Oğuz Türkçelerinden ayıran farklılıklar fazla değildir (Tyurkskie Yazıki 1997, s. 471). Bunun yanı sıra Oğuz dil bölgesinde yerleşmesi ve Azerbaycan Türkçesiyle iç içe olması, sosyolengüistik bakımdan Halaççayı Oğuz grubunda ele almaya yol açmaktadır. Söz konusu Avrasya Türkçesinde 20 bin kişi konuşmaktadır. Halaç Türkçesi anadili olarak konuşma düzeyinde kullanılmaktadır.

1.1.1.9 Horasan Türkçesi: İran'da konuşulmaktadır (toplam 400 bin kişi). Söz konusu Avrasya Türkçesi, konuşma düzeyinde anadili olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan ve Türkmen Türkçeleri arasında aralık bir düzeyi oluşturmaktadır.

1.1.1.10 Irak Türkçesi/Türkmencesi veya Türkmenge: Irak Türkleri veya Türkmenleri Irak'ın kuzeyinde ve kısmen de diğer bölgelerinde yaşamaktadır. Sayıları yaklaşık 4 milyon kadar olup, Irak'taki üçüncü büyük etnik bileşimdir. Irak Türkçesi, daha çok Azerbaycan Türkçesine yakındır. Anadili ve Türkiye Türkçesi temelinde yazı dili olarak kullanılmaktadır.

1.1.2 Karluk/Uygur Grubu

1.1.2.1 Özbek Türkçesi veya Özbekçe: Özbekçe, Özbekistan'ın dışında Tacikistan'da, Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Türkmenistan'da ve diğer ülkelerde konuşulmaktadır. Özbekistan'ın devlet dilidir. Özbekçe, hem ana dili hem de yabancı dil olarak 20 milyonu aşkın insan tarafından kullanılmaktadır.

1.1.2.2 Uygur Türkçesi veya Uygurca: Hem Doğu hem de Batı Türkistan'da; Çin'de, Uygur Özerk Cumhuriyeti'nde, Kazakistan'da, Özbekistan'da, Kırgızistan'da, Türkmenistan'da ve diğer ülkelerde toplam 10 milyonu aşkın insan tarafından konuşulmaktadır. Çin'de devlet dili düzeyinde, diğer ülkelerde ise konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır.

1.1.3 Kıpçak Grubu

1.1.3.1 Kazak Türkçesi veya Kazakça: Kazakistan'da, Özbekistan'ın, Kırgızistan'ın, Türkmenistan'ın, Tacikistan'ın, Rusya Federasyonu'nun bazı bölgelerinde, Çin'de, Moğolistan'da ve Afganistan'da konuşulmaktadır. Kazakistan'ın devlet dilidir. Sovyetler Birliğinde 1989 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre Kazakların sayısı 8 milyon 136 bindir. Bunların 7 bin 890'ı Kazakçayı kendi anadilleri olarak bilmektedir.

1.1.3.2 Kırgız Türkçesi veya Kırgızca: Kırgızistan'da, bunun yanı sıra Özbekistan'da, Tacikistan'da konuşulmaktadır ve sayıları Sovyetler Birliği'nde 1989 yılı nüfus sayımına göre 2 milyon 529 bindir. Kırgızistan'ın devlet dilidir.

1.1.3.3 Tatar Türkçesi veya Tatarca: Tatarlar, en çok Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadır (%79,3): Tatarların sadece %26'sı Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde oturmaktadır. Tataristan Cumhuriyeti'nin devlet dilidir. 1989 yılı nüfus sayımına göre 6 milyon 649 bin Tatar nüfusunun 5 milyon 523 bini Tatarca'yı anadili olarak kabullenmiştir. Bağımsızlık sonrası, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra söz konusu rakamda bir artışın gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

1.1.3.4 Başkurt Türkçesi veya Başkurtça: Rusya Federasyonu'nda yer alan Başkurtistan Özerk Cumhuriyeti'nde konuşulmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre sayıları 1 milyon 449 bindir. Bunların 1 milyon 75 bini Başkurt Türkçesi konuşmaktadır. Başkurt Türkçesi, Başkurtistan Özerk Cumhuriyeti'nin devlet dilidir.

1.1.3.5 Altay Türkçesi veya Altayca: Eski adı Oyrotçadır. Altay Türkçesi, genellikle Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Altay Özerk Cumhuriyeti'nde kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Altay Türkçesini 60 bin kişi konuşmaktadır. Hem konuşma hem de yazı dili olarak kullanılmaktadır.

1.1.3.6 Karakalpak Türkçesi veya Karakalpakça: Özbekistan Cumhuriyeti içerisinde yer alan Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nde, hem konuşma hem de yazı dili olarak kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre eski SSCB içerisinde bu dili konuşanların sayısı 424 bindir.

1.1.3.7 Karaçay-Malkar Türkçesi veya Karaçay-Malkarca: Söz konusu Avrasya Türkçesi, iki yakın akraba Türk etnik grubu tarafından konuşulmaktadır: Karaçaylar ve Malkarlar. Karaçaylar, Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Karaçay-Çerkesk Özerk Cumhuriyeti'nde, Malkarlar ise yine Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Kabardin-Malkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Her iki Özerk Cumhuriyette diğer yerli nüfus İber-Kafkas kökenlidir. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Karaçay-Malkar Türkçesini konuşanların sayısı 231 bindir. Söz konusu Türkçe, hem konuşma hem de yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır.

1.1.3.8 Nogay Türkçesi veya Nogayca: Nogaylar, genellikle Rusya Federasyonu'nun Stavropol bölgesinde yaşamaktadır. Bunun yanı sıra Rusya Federasyonu'nun Astrahan ve Krasnodar bölgelerinde, Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde de Nogaylara rastlanmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre sayıları 75 bindir. Nogayca, genellikle konuşma dili düzeyinde, kısmen de yazı dili olarak kullanılmaktadır.

1.1.3.9 Kumuk Türkçesi veya Kumukça: Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde konuşulmaktadır. Bunun yanı sıra yine Rusya Federasyonu içerisinde yer alan ve Kuzey Kafkaslarda yerleşen Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetiya özerk cumhuriyetlerinde de kullanılmaktadır. 1989

yılı genel nüfus sayımına göre Kumukların sayısı 282 bindir. Bunların %97,4'ü Kumukçayı anadilleri olarak kabullenmiştir. Kumukça, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde kullanılan 6 yazı dilinden biridir (Bolşevik devriminden önce Kumukça söz konusu bölgelerde ortak dil özelliğini taşımıştır).

1.1.3.10 Kırım Tatar Türkçesi veya Kırım Tatarcası: Ukrayna Cumhuriyeti'nde ve Özbekistan'da konuşulmaktadır. 1989 yılında eski SSCB'de 272 bin Kırım Tatarı yaşamıştır. Bu Tatarların 252 bini o zamanki sayım verilerine göre Kırım Tatarcasını anadili olarak benimsemişlerdir. Bağımsızlıktan sonra bu rakam muhakkak değişmiştir.

1.1.3.11 Kırımçak Türkçesi veya Kırımçakça: Kırım'da yaşayan bir grup Yahudi dinine mensup Türkün dilidir. 1989 yılı genel sayımına göre SSCB'de 1448 Kırımçak yaşamaktadır. Onların %34,9'u bu dili anadili olarak benimsemiştir. Sadece yaşlı kuşak bu dilde konuşabilmektedir. Kırımçaklar, genellikle Rus dilini kullanmaktadır. Şimdi genç kuşak da dillerini öğrenmek istemektedir. Nitekim 1989 yılında anadillerini öğrenmek için hafta sonu okulları açmışlardır.

1.1.3.12 Karay Türkçesi veya Karayca: Konuşma dili olarak kullanılmaktadır. Yahudi dininden olan Karay Türkleri Letonya, Ukrayna ve Polonya'nın bazı şehirlerinde yaşamaktadır. Yazı dili yoktur, ama yazısı vardır. 1989 yılı genel sayımına göre eski SSCB'de 2600 Karay yaşamıştır. Onların %21'i Karaycayı kullanmıştır.

1.1.3.13 Alabugat Tatarcası/Nogaycası: Rusya Federasyonu Kalmıkistan Özerk Cumhuriyeti Ulan-Holl bölgesinde konuşulmaktadır. Alabugat Tatarlarının veya Nogaylarının dilidir. Yazı dili veya kendi yazısı yoktur. Toplam 422 kişi, söz konusu Türkçeyi konuşmaktadır.

1.1.3.14 Astrahan Nogaycası-Karakaşçası: Rusya Federasyonu Krasnoyarsk bölgesi Harablinsk İli Astrahan Kazasında konuşulmaktadır. Karakaşların sayısı, 1973 yılında 5 bin kişiden ibaret olmuştur. Yazı dili veya yazısı yoktur.

1.1.3.15 Yurt Tatarcası veya Astrahan Nogaycası: Rusya Federasyonu Astrahan şehri civarlarında konuşulmaktadır. 1850 yılında Yurt Tatarlarının veya Nogaylarının sayısı 8 bin 700 kişidir. Şimdi köylerde 22 bin kişi gibi küçük bir topluluğun yaşadığı bildirilmektedir. Yazı dili veya kendi yazısı yoktur.

1.1.3.16 Barabin Tatarlarının Dili: Tatarcanın bir diyalektidir. Rusya Federasyonu Novosibirsk bölgesinde 8 bin kişi tarafından konuşulmaktadır.

1.2 Kırgız ve Yenisey veya Hakas Grubu

1.2.1 Hakas Türkçesi veya Hakasça: Rusya Federasyonu'na bağlı Hakas Özerk Bölgesinde, Yenisey, Abakan ve Çulım ırmaklarının orta mecrasında yaşayan halklarca konuşulur. Hakasça konuşanların toplam sayısı 1989 yılı genel

sayımına göre 81.428'dir. Hem konuşma hem yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır.

1.2.2 Şor Türkçesi veya Şorca: Sibirya'nın Altay bölgesinde konuşulmaktadır. 1989 yılı genel sayımına göre söz konusu Türkçeyi 9 bin 400 kişi anadili olarak bilmektedir. Yazısı vardır.

1.2.3 Çulım Türkçesi: Sibirya'nın Çulım bölgesinde, Ob nehrinin kıyısında konuşma dili olarak kullanılmaktadır.

1.2.4 Sarı Uygurca: Çin'in Gansu eyaletinde konuşma dili düzeyinde kullanılmaktadır. Sarı Uygurların toplam sayıları, 1990 sayımına göre 12 bin 297'dir.

1.2.5 Fu-yü Kırgızcası: Çin'in Mançurya bölgesinde konuşma dili düzeyinde kullanılmaktadır. Çeşitli kaynaklara göre Fu-yü Kırgızlarının sayısı bin kişiden ibarettir.

1.3 Tuva Grubu

1.3.1 Tuva Türkçesi veya Tuvaca: Rusya Federasyonu Tuva Özerk Cumhuriyetinde hem konuşma hem de yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. Bu dili 200 bin 929 kişi konuşmaktadır.

1.3.2 Tofalar veya Karagas Türkçesi: Rusya Federasyonu İrkutsk bölgesinde konuşulmaktadır. Söz konusu Türkçeyi konuşanların sayısı 731 kişiden ibarettir. 314 kişi, Tofalarca'yı kendi anadilleri olarak bilmektedir. 1989 yılından beri kendi yazısı oluşturulmuştur ve ilk okullarda ders olarak verilmektedir.

2. Yakut Dili Grubu

2.1 Yakut/Saha Türkçesi veya Yakutça/Sahaca: 1989 yılı genel sayımına göre Yakutça konuşanların sayısı 382 bin kişiden ibarettir. Yakutça, Rusya Federasyonu'na bağlı Saha Özerk Cumhuriyeti'nde hem konuşma hem de yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. Yakutça, Avrasya Türkçelerinden en çok Tuvacaya yakındır. Buna karşın Yakutça ile Tuvaca arasında anlaşılabilirlik oranı yüzde sıfırdır (Tekin., Ölmez 2003, s.68). İşte bu bakımdan Yakutça, Avrasya Türkçelerinden farklı bir akraba Türk dili olarak belirlenmektedir.

2.2 Dolgan Türkçesi veya Dolganca: Rusya Federasyonu Krasnoyarsk bölgesinde ve Saha Özerk Cumhuriyeti'nde konuşma dili düzeyinde, toplam 7 bin kişi tarafından kullanılmaktadır.

3. Bulgar Grubu

3.1 Çuvaş Türkçesi veya Çuvaşça: Rusya Federasyonu'na bağlı Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nde hem konuşma hem de yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. Eski SSCB'de Çuvaşça konuşanların toplam sayısı 1989 yılı genel sayımına göre 1 milyon 839 bin 228'dir.

4. Urum/Rum Türkçesi veya Urumca: Ukrayna'nın güneyinde, Azak denizi kıyılarında, milliyetçe Yunan olan Hıristiyan dinine mensup Türkdilli toplumca anadili olarak konuşulmaktadır. Söz konusu Avrasya Türkçesi, hem Oğuz hem de Kıpçak unsurlarından oluşmaktadır (Sravnitelno-istoričeskaya grammatika..., 2002, s.5). Bundan dolayı ayrıca ele alınmaktadır (Tyurkskie Yazıki; 1997, s.160-523).

2. Avrasya Türkçeleri Karşılaştırmalı Sesbilgisi, Sesbilimi, Dilbilgisi, Sözcükbilimi, Sözlükbilimi vb. Çalışmaları: Avrasya Türkçelerinin söz konusu dil düzeyleri, karşılaştırmalı olarak geniş bir ölçüde incelenmiştir. Yalnız fonomorfoloji veya morfofonoloji ve deyimlerin dil düzeylerinin çeşitli Türk dilleri veya çağdaş Avrasya Türkçeleri verilerine göre karşılaştırmalı olarak araştırılması ve incelenmesi, henüz başlangıç veya kuramsal yorumlama evresindedir (Muratov 1961; Umarov 1970; Xerek 1976; Uraksin 1981; Guzeev 1984; Zakiev 1984; Mirzalieva 1995 vb.). Metindilbilim çalışmaları ise, şimdiye kadar sadece gelişmiş eski (Uzun 1995) ve yeni (Abdullayev 1999, s. 175-260) Avrasya Türkçeleri üzerine yapılmış olup, karşılaştırmalı olarak ele alınmamıştır. Geleneksel karşılaştırmalı-tarihî dilbilim yöntemiyle Türk dilleri veya Avrasya Türkçeleri üzerine yapılmış olan çalışmalarda, sesbilgisel-dilbilgisel ve sözcüksel-sözlüksel özelliklerin ve olguların gelişimleri ve ilk biçimleri artzamanlı olarak belirlenmiştir. Sözelimi yukarıda belirtildiği üzere İlk ve Ana Türkçede 1000 adet Türk kökenli kelimenin ilk biçimleri canlandırılmıştır (Sravnitelno-istoričeskaya grammatika..., 1997). Buna paralel olarak Avrasya Türkçelerinin kullanımındaki birçok benzer ve farklı dil paralelleri, başından beri karşılaştırmalı-betimlemeli dilbilim yöntemleriyle de belirlenmektedir. Sözelimi Oğuz grubu Avrasya Türkçelerinin sözdizimsel-anlamsal yapılanmalarının farklı ve benzer özellikleri gösterilmiş (Oğuz grubu Türk dillerinin mügayiseli grammatikası..., 2002) ve bileşik tümcelerin, yeni yapısal-anlamsal-işlevsel dilbilim yöntemlerinin de uygulanmaya konmasıyla üç temel; tekbileşimli, tambileşimli, çiftbileşimli-sözdizimsel modelinde 23 yapısal-anlamsal türü belirlenmiştir (Musayev 1994). Bunun yanı sıra **Türk karşılaştırmalı dilbilimi**, XX. yüzyılın sonlarına doğru geleneksel karşılaştırmalı-tarihî, tarihî-tipoloji ve yeni; lengüistik-coğrafi ve coğrafi-tarihî dilbilim yöntemlerinin bileşimli olarak uygulanmasıyla hem yeni bir nitelik hem de gözle görülür nicelik kazanmıştır. Nitekim Türk dillerinin, gerek Ural-Altay dilleri gerekse diğer eklemeli ve farklı dizgeli dillerle karşılaştırmalı düzlemlerde temel dilbilimsel özelliklerinin; ileriye ve geriye doğru tarihsel gelişiminin ve evriminin eşzamanlı, artzamanlı ve retrospektivel (şimdiden geçmişe yönelik) olarak incelenmesinin, Türk karşılaştırmalı dilbiliminde doruğa ulaştığı gözlemlenmektedir (Gadjieva 1975; 1979; Garipov 1979; Mamedov 1985; Baskakov 1975; 1979; 1982; 1988; Sinor 1990; Suleymanov 2002). Bu bağlamda

Avrasya Türkçelerinin ve tümüyle Türk dillerinin sadece karşılaştırmalı-tarihî dilbilgisi çalışmaları tamamlanmıştır. Böylece Türk dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi yapıtı, beş ciltte yayımlanmıştır (Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov..., 1984, 1986, 1988, 1997, 2002). Türkçenin karşılaştırmalı-tarihî sözcükbilimi alanı da, yukarıda belirtildiği üzere, söz konusu çalışmanın içerisinde yer almaktadır. Karşılaştırmalı-tarihî dilbilim yöntemiyle yapılmış olan Avrasya Türkçelerinin sözlükbilimi çalışmaları ise, E.V. Sevortyan'ın başlattığı ve öğrencilerinin hâlen sürdürdüğü Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü yapıtının yayımlanmasıyla devam ettirilmektedir (Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov..., 1974; 1978; 1980; 1989; 1997).

2.1 Sesbilgisi ve Sesbilimi: Türk karşılaştırmalı dilbiliminde gerek sesbilgisi ve sesbilimi, gerekse diğer dil düzeylerinin karşılaştırmalı-tarihî dilbilim yöntemiyle incelenmesi çalışmaları, ilk olarak somut bir Türkçenin veya bir grubu oluşturan Türkçelerin diğer Türkçelerle hem eşzamanlı hem de artzamanlı olarak ele alınmasıyla başlatılmıştır (Kazımbey 1846; Böhtlink 1851; Radloff 1882; Katanov 1903 vb.). XX. yüzyılda ise, Avrasya Türkçeleri ve tümüyle Türk dilleri üzerine yapılmış olan sesbilgisi ve sesbilimi çalışmaları, hem genel Türkoloji ve Türk dilbilimi hem de Altaistik dilbilimi ve genel dilbilim düzeylerinde, bir Türkçenin diğer Türkçelerle veya iki ya da daha çok Türkçenin birbiriyle ve akraba olmayan dillerle karşılaştırmalı olarak incelenmesiyle ele alınmıştır (Korş 1909; Vladimirtsov V.Y., Poppe N.N. 1924; Bogoroditskiy 1934; 1953; Emre 1949; Räsänen 1949; İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov..., 1955; Kiekbaev 1959; Bayçura 1961; Hatipoğlu 1961; Melnikov 1962; Akbaev 1963; Biişev 1963; İlliç-Svitiç 1963; Maksyutova 1964; Verner 1972; Dulzon 1973; İvanov 1975; Ahmetyanov 1978 vb). Söz konusu çalışmaların akabinde, yukarıda belirtildiği üzere, XX. yüzyılın sonlarına doğru Türk karşılaştırmalı dilbiliminde, karşılaştırmalı-tarihî, lengüistik-coğrafi ve tipolojik dilbilim yöntemlerinin de belli bir ölçüde çok kapsamlı Türkçe dil verilerine uygulanmasıyla Türkçenin birçok sesbilgisel-sesbilimsel sorunlarının çözümlenmesine açıklık getiren ve dil gelişmelerinin artzamanlı izlenmesiyle İlk Türk, Ana Türk ve Eski Türkçede fonemlerin ilk biçimlerini canlandıran genelleştirici yapıtlar ortaya çıktı (Çherbak 1970; Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov, Fonetika 1984).

2.1.1 Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Sesbilgisi: A.M. Çherbak'ın söz konusu yapıtında, çağdaş Avrasya Türkçelerinin ünlü ve ünsüz fonemlerinin temel belirtilerinin ve boğumlanma söyleyiş özelliklerinin karşılaştırmalı analizi verilmekte, Ana Türkçenin sesbilimsel dizgesinin canlandırılması yer almakta ve Ana Türkçe fonemlerinin somut dil verilerine göre evrimi betimlenmektedir.

Bunun yanı sıra yapıtın “Birincil Uzun Ünlülerin Kökeni”, “Türk Ünlülerinin Gelişimi” gibi özel bölümlerinde İlk Türkçenin sesbilimsel dizgesinin canlandırılmasıyla ilgili sorunlar da ele alınmaktadır.

2.1.2 Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi: Sesbilgisi: Söz konusu yapıt, giriş (E.R. Tenişev) ve dört bölümden oluşmaktadır: I. Bölüm- Ünlüler (L.S. Levitskaya, L.A. Pokrovskaya, A.A. Yuldaşev), II. Bölüm- Ünsüzler (N.Z. Gadjeva, E.R. Tenişev, K.M. Musaev, N.A. Baskakov), III. Bölüm- Vurgu (V.D. Arakin), IV. Bölüm- Fonomorfoloji (N.A. Baskakov, A.A. Kovşova). Bu yapıtta, Ana Türkçenin sesbilgisel yapısı canlandırılmıştır. Bunun yanı sıra sesbilgisel yapının evrimi, eski ve çağdaş Türk dil ve lehçeleri verilerine göre incelenmiştir. Sözelimi gerek Ana Türkçede, gerekse Eski Türkçede tonsuz ünsüzlerin sıkça kullanıldığı ve Türkçenin sonraki gelişme evrelerinde ise tonlulaşmanın giderek yaygınlaştığı gösterilmiştir. Sözcük başında h foneminin ortaya çıkması, sözcük ortasında tonlu sızıcı g, ğ (^a), z oluşumu vb.

2.2 Biçimbilim: Türk karşılaştırmalı dilbiliminde, biçimbilim çalışmaları, XX. yüzyılın başlarından beri yukarıda belirtilen dilbilim yöntemlerinin bileşimli olarak uygulanmasıyla giderek hız kazandı (Bang 1917; Bogoroditskiy 1934; 1953; Potseluyevskiy 1948, İsledovaniya po sravnitelnoy grammatike...,1956; Räsänen 1957; Sevortyan 1962; 1966; Yuldaşev 1965; Kononov 1965; 1969; 1980; Menges 1968; Zeynalov 1974; 1975; Grunina 1975; Borcakov 1976; Levitskaya 1976; Çherbak 1977; 1981; 1987; Hocayev 1977; Rassadin 1978; Baskakov 1979; Serebrennikov., Gadjeva 1979; Soyegov 1981; Arnazarov 1982; Blagova 1982; Kormuşin 1984; Sravnitelno-istoričeskaya grammatika..., 1988; Karamanoğlu 1994; Öner 1998; Biray 1999 vb.). İlk Türk, Ana Türk, Eski Türk ve Çağdaş Türkçede veya Avrasya Türkçelerinde; morfemlerin ilk biçimlerini, önceki uygun bilimsel yapıtların ışığında ve kapsamlı dil verilerine göre canlandıran ve onların evrimini karşılaştırmalı olarak betimleyen biçimbilimsel genelleştirici çalışmalar ise yukarıda belirtildiği üzere 1980’li yıllarda ortaya çıktı.

2.2.1 A.M. Cherbak’ın Yapıtları: Ünlü dilbilimci Türkolog A.M. Cherbak, genellikle karşılaştırmalı-tarihî dilbilim yöntemiyle geliştirilmiş görüşlerin ışığında eski ve yeni Türk yazı dilleri materyallerinin yanı sıra, diyalektolojik dil verilerine de dayanarak, Türk dilbiliminde veya Türkolojide, dolayısıyla Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi konusunda aşağıdaki yapıtları ortaya çıkarttı: 1) Yukarıda söz konusu olan: Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Sesbilgisi; 2) Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Biçimbilimi Üzerine Deneyler: Ad; 3) Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Biçimbilimi Üzerine Deneyler: Eylem; 4) Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Biçimbilimi Üzerine Deneyler: Zarf, Edatlar ve Diğer Yardımcı

Sözcükler/Ünlemler. Söz konusu yapılarda, **adların** ve **eylemlerin** dilbilgisel biçimleri ve anlamsal-işlevsel içeriği çağdaş ve eski Türk yazı dillerinde karşılaştırmalı olarak irdelenmiş, anadili veya Ana Türkçe düzeyinde biçimbilimsel dizgenin diğer **morfemlerinin** de biçimbilimsel-anlamsal özellikleri çağdaş durumlarına kadar betimlenmiştir.

2.2.2 Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi: Biçimbilim: Söz konusu yapıt, 8 bölümden oluşmaktadır: Önsöz, Giriş, Tekil ve Çoğul Kategorileri (E. Tenişev); İyelik Kategorisi, Mastar, Yansımali Sözler (V. D. Arakin); Ad Durumu Kategorisi, Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Çekimlemesi; İsim Yapımı (A. Çeçenov); Şahıs ve Şahıs-İşaret Zamirleri (F. D. Aşnin); Sıfat (L. Pokrovskaya); Zarf, İlgeçler (L.S. Levitskaya); Çatı Kategorisi, Eylem Yapımı (A. Yuldaşev); Zaman Kategorisi (İ.V. Kormuşin); Kip Kategorisi (N. A. Baskakov); Ulaçlar, Ortaçlar (N. Z. Gadjeva); Edatlar, Bağlaçlar (K. Musaev).

Yukarıda zikredilen kişiler, belirtilen biçimbilimsel birimler ve kategoriler üzerine bilimsel çalışmaları, çoğunlukla profesörlük tezleri olan bilim adamları, ünlü dilbilimci Türkologlardır. Dolayısıyla kitabın her bir bölümü o bölümün uzmanı tarafından yazılmıştır. Bu, kitabın diğer dört cildi için de söz konusudur.

Giriş bölümünde Türkçenin biçimbilimsel nitelikleri, eklerin ve kategorilerin, kelime bölüklerinin kendine özgün sınıflandırılması ve Türk dillerinin dilbilgisel yapısının kısa bir betimlemesi verilmektedir. Bunun yanı sıra; gövde oluşumu, dilbilgisel ve sözlüksel kelime yapımı ve dilbilgisel çekimleme karşılaştırılarak birbirinden farklı dizgeler olarak gösterilmektedir. Şöyle ki; dilbilgisel gövde oluşumunun belirtileri veya unsurları olarak şu kategoriler gösterilir:

- İsimlerde iyelik biçimleri; sıfatlarda dereceler; eylemlerde ulaçlar, ortaçlar; eylem “görünüşü” (aspect), çatı, mastar.
- Dilbilgisel çekimlemenin bileşenleri ise şöyledir:
- Eylemlerde kip, zaman, şahıs kategorileri ve ekleri; adlarda ve sayılarda çekimleme biçimleri.

Giriş bölümünde temel ve yardımcı morfemlerin birbirinden kelime bölüklerinin işlevsel, anlamsal farklılıkları bağlamında, Türkçenin dilbilgisel yapısının ontolojik özelliklerine uygun bir tanımlaması yapılmıştır.

Edhem Tenişev, Türk dillerinin genel biçimbilimsel tanım ve tanımlamasını yaparken onun eklemeli bir dil olduğunu da göstermektedir. O, aynı zamanda Türkçenin İlk ve Ön Türkçe anadil durumlarında **kelime bileşikleşmeli** (bileşik sözcükler) ve **ses kaymaları** sonucunda kelime yapımı olgularına da sahip olduğunu onaylayarak önemli bilimsel sonuçlara ulaşmıştır. Buna bağlı olarak, geleneksel Türkolojideki bütün Türkçe eklerin leksikal anlam taşıyan kelimelerden

veya yardımcı morfeplerden türediği üzerine mevcut görüşlerin bilimsel olmadığı da iddia edilmektedir. Bu da demektir ki söz konusu yapıtta, Türkçenin biçimbilimsel yapısı, sadece karşılaştırmalı-tarihî dilbilim yöntemiyle değil, çağdaş betimlemeli-anlamsal yöntemle de ele alınmaktadır. Ama, söz konusu durumda, kitabın bütün bölümlerinin dizgesel olarak hem geleneksel karşılaştırmalı-tarihî hem de çağdaş betimlemeli, yapısal-anlamsal-işlevsel dilbilim yöntemleriyle bileşimli olarak yeterince incelendiği ve gereken sonuçlara ulaşıldığı söylenemez. Nitekim, değerlendirilen Türkçe dil verileri, çeşitli kaynaklardan, tezlerden, dilbilgisi kitap-larından, araştırmalardan veya deneme yazılarından alınmış bulunmaktadır. Kitabı yazarlar, konuşulan Türkçeler ile doğrudan temasta olmadıklarından, yaşayan Avrasya Türkçelerinin anlamsal, işlevsel özelliklerini, deyimler ve atasözleri dizgesini, dolayısıyla mecazlar dünyasını bir dil taşıyıcısı olarak derinlemesine bilmediklerinden ve Türkçenin sadece karşılaştırmalı-tarihî dilbilgisini düzenlemeyi amaçladıklarından böyle bir yapıtı ortaya çıkarmışlardır. Kuşkusuz, bundan sonra yapılacak çalışmaların, onların geldiği noktadan hareketle ve söz konusu eleştirel ekseninde çağdaş Avrasya Türkçelerinin eşzamanlı karşılaştırmalı-betimlemeli dilbilgisinin, tarihsel-metinsel nitelikli dilin ve işlevsel-niceliksel konuşmanın karşılıklı etkileşimliliğinde düzenlenmesinden başka bir şey olamayacağı kanısındayız.

Yapıtın en önemli bilimsel özelliğini, İlk Türkçe, Ana Türkçe ve Eski Türkçe dönemlerindeki biçimbilimsel bileşenlerin canlandırılması ve gelişiminin gösterilmesi oluşturmaktadır. şunu vurgulamak gerekmektedir ki, söz konusu biçimbilimsel bileşenlerin canlandırılması yapılr ve gelişme aşamaları belirlenirken bütün uygun dilbilgisel biçimlerin yer almasına gayret edilmiştir. Sadece çatı kategorisinin belirtileri (ekleri) ve bazı sözcük yapımı unsurlarının canlandırılması veya gelişme aşamaları kitapta yer almamaktadır. Bunun yanı sıra yapıtta birkaç somut ekin gelişme aşamaları ve canlandırması tümüyle verilmektedir. Buna karşın iyelik eklerinin, kişi adıllarının ilgi ad durumu biçimlerine ve onların sözcük sonundaki kullanımına bağlı olduğunun gösterilmesi ve 3. kişi emir kipi *-āin (-sin)* ekinin ortaç eki olan *-şim* ile özdeşliği de tartışılabilir açıklamalardandır.

Yukarıda belirtildiği üzere kitapta çeşitli dil olguları betimlenirken sadece karşılaştırmalı-tarihî yöntem değil, diğer dilbilim metotları da kullanılmıştır. Sözelimi:

1. Karşılaştırmalı-betimlemeli (örneğin, sıfatlar betimlenirken)
2. Tipolojik (örneğin, iyelik kategorisi ve diğer kategoriler betimlenirken)
3. Bölgesel-tipolojik (örneğin, çekimleme açıklanır ve betimlenirken)

4. Anlamsal-işlevsel (örneğin, ulaçlar, ortaçlar, zaman, kip, çatı kategorileri betimlenirken)

Yukarıda belirtildiği üzere beş ciltten oluşan ve Türk karşılaştırmalı dilbiliminde Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi konusunu sonuçlandıran “Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi (1.c: Sesbilgisi 1984, 2.c: Biçimbilim 1988; 3.c: Sözdizimi 1986; 4.c: Sözcük Varlığı 1997; 5.c: Bölgesel İncelemeler 2002) yapıtı, eski SSCB ve şimdiki Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü Türk-Moğol Dilleri Bölümünde, her cilt için konuların uzmanlarından oluşturulan bilimsel heyetlerce hazırlanmıştır; ülkenin SSCB ve Rusya Federasyonu’nun yanı sıra, tüm dünyadaki metinsel ve etkileşimsel diller üzerine yapılmış olan çeşitli araştırmaları ve incelemeleri koordine eden ve genelleştiren en yetkili bilimsel kurumunda.

Makalede, söz konusu dev yapıtın ikinci cildinin içeriğini ve kullanılan dilbilim yöntemlerini daha geniş biçimde ve kısmen de eleştirel bir eksende açıklayarak, diğer ciltler üzerine ise çok kısa bilgiler sunmakla yetindik. Çünkü benzeri bir açıklama, gerek bilim tekniği gerekse salt bilimsel ve uygulamalı açılardan diğer ciltler üzerine de yapılabilir.

2.3 Sözdizim: Sözdizim açısından yaklaşım bir çok dil ailesinin karşılaştırmalı-tarihî dilbilgisinde özel olarak bulunmamaktadır. Nitekim, Türk karşılaştırmalı dilbiliminde de sözdizim konusunun Avrasya Türkçeleri verilerine göre karşılaştırmalı olarak araştırılması ve incelenmesinin pek yaygın olmadığı gözlemlenmektedir. Buna karşın Türkçenin söz konusu Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi’nin özel bir cildini, N. Z. Gadjeva’nın ve B. A. Serebrennikov’un aşağıda hakkında bilgi verilecek yapıtı oluşturmaktadır. İşte bu da Ana Türkçeden beri eski Türk yazı dilleri ve lehçelerinin daha yakın akraba diller veya Avrasya Türkçeleri düzlemlerinde, büyük bir dil olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Türkçenin karşılaştırmalı dilbilim bölümlerinden biri olarak sözdizimde ise, en tartışmalı konuyu; yan tümceler, yüklem, ortaçların, ulaçların ve birleşimlerinin sözdizimsel niteliklerinin ve dilbilgisel statülerinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak tümcesel birimlerin bileşenlerinin betimlemelerinin ve sınırlamalarının yanı sıra; tamlamaların ve sözcük gruplarının da sözdizimsel statülerinin saptanması sorunsalları, hem eşzamanlı hem de artzamanlı düzeylerde ele alınmaktadır. Bu bağlamda eski Türk yazı dilleri ve lehçeleri ile çağdaş Avrasya Türkçeleri verilerine göre söz konusu sorunsalları oluşturan sorunların çözümlenmesinde geleneksel karşılaştırmalı-tarihî yöntemin yanı sıra, diğer çağdaş dilbilim metotlarından da yararlanılarak çalışmaların yapılması devam

ettirilmektedir (İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike ..., 1961; Gadjieva 1973; Pokrovskaya 1978; Musayev 1994; 2002).

2.3.1 N. Z. Gadjieva., B. A. Sevebrennikov. Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi: Sözdizim: Söz konusu yapıtta, Türk dillerinin karşılaştırmalı-tarihî sözdiziminin sözdizimsel arketipleri** ve evrimi, ad ve eylem öbekleri ile tümcesel gelişimler ve değişimler temellerinde belirlenmektedir.

2.4 Sözcükbilim veya Leksikoloji: Yunanca Lexicos sözcüğe ait olan, Logos eğitim demektir. Dilbilimin dilin sözcük varlığını, dolayısıyla sözlük içeriğini inceleyen bölümüdür. Dilbilimin sözcükbilim bölümünde genellikle aşağıdakiler incelenmektedir: Dilin temel birimi olarak sözcük sorunsalı, sözcüksel birimlerin türleri, sözlüğün içeriksel yapısı, sözcüksel birimlerin kullanımı, sözcüksel içeriğin gelişimi ve zenginleştirilmesi, sözcük varlığı ve dildışı gerçeklik vb. Avrasya Türkçelerinde sözcükbilim incelemeleri, Türk yazı dillerine ilişkin olarak iki temel doğrultuda yapılmıştır:

1) Çeşitli Türkçelerde eş anlamlı, zıtanamlı, sesteş sözcükler; çok anlamlılık; yeni sözcükler, arkaik ve alıntı sözcükler vb. ayrı ayrı incelenmiştir. Bunun yanı sıra sözcükler, ayrı ayrı Türkçelerde anlam alanları açısından da ele alınmıştır;

2) Avrasya Türkçelerinde sözcük varlığı, leksikal anlam alanlarına göre karşılaştırmalı olarak da incelenmiştir. Sözelimi sözcükler, her iki doğrultuda aşağıda belirtilen anlam alanlarına göre sınıflandırılmaktadır:

1. Meteoroloji, doğa olayları, manzara vb. adları,
2. Hayvan, hayvancılık adları,
3. Bitki ve tarımcılık adları,
4. Akrabalık terimleri ve insan organları adları,
5. Ay, gün, hafta vb. adları,
6. Nitelik, nicelik anlatan adlar,
7. İnsan bilimi ve adlar,
8. Sosyal ilişkiler, ticaret, maddi kültür, ulaşım vb. anlam alanlarını ifade eden sözcükler veya adlar;
9. Eylemler, anlamlarına göre çeşitli sözcüksel-anlamsal kategorilere bölünmektedir.

** Arketip: Yunan dilinden; archétypon: Anadilin ilk şekli, modeli veya çeşitli düzeylerinin biçimleri ve modelleri; dolayısıyla sözcüksel arketipler, biçimbilimsel arketipler, sesbilgisel arketipler, sözdizimsel arketipler vb. olarak bilinmektedir. Şöylece söz konusu arketipler, karşılaştırmalı-tarihî dilbilimde herhangi bir dilin veya akraba dillerinin çeşitli dil düzeylerinin birincil oluşumları olarak ele alınmaktadır (LES. s. 47).

A) Hareket eylemleri: Özbekçe: *bormaq* ‘gitmek’, ‘uçmak’; Tatarca: *basu* ‘çıkmaq’ vb. p>b>v.

B) Faaliyet, iş ifade eden eylemler: Tatarca: *yacay* ‘yapmak’, *yazu* ‘yazmak’; Türkçe: *sağmak, sürmek, suvarmak* vb.

C) Durum, hal ifade eden eylemler: Türk, Azeri: *yatmak, oynamak* vb.

Ç) Duymak ile algılama eylemleri (Verba sentiendi): Türk, Azeri: *görmek, işitmek, sezmek, tatmak* vb.,

D) Görme eylemleri,

E) İşitme eylemleri,

F) Nutuk (konuşma) eylemleri (Verba dicenti): Türk: *de*; Başkurt: *ti*; Çuvaş: *te*, Hakas: *ti*; Eski Türk: *tälti*; Ayt: *söyle, gep etmek* ‘konuşmak/anlatmak’ vb.

Avrasya Türkçelerinde sözcük varlığı karşılaştırmalı olarak genellikle yukarıda belirtilen anlam alanlarına göre incelenmektedir (Korş 1909; İstoričeskoe razvitiye leksiki tyurkskih yazıkov..., 1961; Kotviç 1962; İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike..., 1962; Ligeti 1964; Çerbak 1966; Tyurkskaya leksikologiya i leksikografiya 1971; İlliç-Svitiç 1971; 1976; Danilova 1972; Oçerki Sravnitelnoy leksikologii altayskiy yazıkov 1972; Dobrodomov 1974; Musaev 1975; Ahmetyanov 1978; 1981; 1989; Kormuşın 1991 vb.).

2.4.1 Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi: Sözcük Varlığı: Söz konusu yapıt, karşılaştırmalı-tarihî dilbilgisinin dördüncü cildir. Yapıtta, Ana Türkçe diyalektleri konuşucularının yaşam ve uğraş alanlarını oluşturan iç ve dış dünyayı ve doğayı adlandıran anlam alanları ve adların açıklamaları yer almaktadır. Dolayısıyla Ana Türkçe dönemine ve maddî kültürüne göre kullanılan bin sözcüğün, yapısal-anlamsal ve işlevsel açıklamaları ve karşılaştırmalı-tarihî canlandırmaları zikredilmektedir: Sözcüksel içerik, yukarıda belirtilen benzeri sözcüksel-anlamsal gruplara göre yerleştirilmiştir:

- 1) Meteoroloji; doğa olayları;
- 2) Gökcisimleri ve gökküresi;
- 3) Zaman, mevsimler;
- 4) Bitkiler;
- 5) Canlılar;
- 6) İnsan vb.

İlginçtir ki, böyle bir yapıtta, manevî kültür, dolayısıyla inanç, bilim, yazı, okuma, sayma vb. temel kültürel konular yer almamaktadır. Neden? Acaba Ana Türkçe döneminde Türkler, okur yazar olmamışlar mı veya Aya, Güneşe ve diğer güçlere tapmamışlar mı? Nerede Şamancılık ve Gök Tanrı inançları? Düşüncemize göre söz konusu yapıt, bu bakımdan eleştiriye çok açıktır! Çünkü herhangi bir dilin veya dil ailesinin Anadil katmanı, o dilin veya dil ailesinin Anakültür düzeyi ile aynı düz-lemde karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır.

2.5 Sözlükbilim veya Leksikografi: Yunanca Lexikos -sözcüğe ait olan, *grapho-* yazıyorum sözcüklerine bağlıdır (LES 1990, s. 258). Türk yazı dilleri ve lehçelerinin, dolayısıyla Avrasya Türkçelerinin sözcük varlığı üzerine karşılaştırmalı olarak yapılmış olan ilk çalışma, XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'un hazırladığı "Divân-u Lûgati't-Türk sözlüğüdür (Divân-u Luggâti't-Türk Tercümesi 1992). Bundan sonra ise Türk yazı dilleri ve lehçelerinin sözcük varlığı üzerine karşılaştırmalı olarak etimolojik ve çeviri nitelikli sözlüklerinin yapılması, XIX. yüzyıldan beri süregelen, günümüzde ise kapsamlı çalışmalarla sonuçlanan bir çalışma alanıdır (Budagov 1869, 1871; Radloff 1888-1911; Drevnetyurkskiy slovar 1969; Räsänen 1969-1971; Glauson 1972; Sevortyan 1974; 1978; 1980; 1989; 1997; Fedotov 1996; Eren 1999 vb.). Türk sözlükbiliminin temel bölümünü oluşturan ve Türk yazı dillerinin sözcük varlıkları üzerine yapılan çeşitli açıklamalı, yazın, te-rimbilim, derleme, tarama vb. sözlüklerin hazırlanması çalışmaları ise, XX. yüzyılın başlarından beri hız kazanarak günümüzde de sürdürülmekte (Türkmen Diliniñ Sözlüğü 1962; Kenesbaev 1977; Dilçin 1983; Vardar 1989; Püsküllüoğlu 1995; Azerbaycan Dialektoloği Lüğeti 1999; 2003 vb.) ve karşılaştırmalı olarak yapılacak çalışmaların temellerinden birini oluşturmaktadır. Türk yazı dillerinin akraba olmayan dillerle eşzamanlı ve karşılaştırmalı olarak yapılan çeviri sözlüklerinin hazırlanması çalışmaları da, Türk sözlükbiliminin çok büyük pratik öneme ve eski bir geleneğe sahip olan temel alanlarından üçüncüsüdür (Orus-Tıva Slovar 1953; Azerbaycanca-Rusça Lüğet 1965; Russko-Karaçaevo-Balkarskiy Slovar 1965; Orucov 1976; Rusça-Türkçe Sözlük 1972; Türkçe-Rusça Sözlük 1977; Rusça-Türkmence Sözlük 1972; 1987 vb.) Türk sözlükbilimindeki XI. yüzyıldan beri yapılmış olan söz konusu tüm çalışmaları, içerik ve yöntem bakımından karşılaştırmalı **etimolojik-çeviri; açıklamalı-betimlemeli**, eşzamanlı **dillerarası-çeviri** ve **karşılaştırmalı-açıklamalı** veya **betimlemeli-aktarmalı** sözlükler olarak dört grupta sınıflandırmak mümkündür (Musaoğlu 2002, s. 211-213). Söz konusu çalışmaların birincisi sonuçlanmakta ve hâlen devam ettirilmekte, ikinci ve üçüncüsü ise, Türk karşılaştırmalı sözlükbiliminde giderek hız kazanmaktadır. Bunun yanı sıra 1990'lı yıllardan beri tüm Avrasyada ve Türk Dünyasında dil ortamının değişmesi; Avrasya Türkçelerinin bir çoğunun resmi devlet dili statüsüne kavuşması, Türkçenin hem Avrupa Birliği dillerinden biri olma şansını yakalayışı hem de küreselleşen dünyanın yeni Avrasya oluşumunda ortak dünya dillerinden biri olarak Avrasya Türkçeleri düzleminde kullanılabileceği sinyallerinin verildiği gözlemlenmektedir. Bundan dolayı bilişim-iletişim çağımızda, Türk karşılaştırmalı sözlükbiliminin **karşılaştırmalı-açıklamalı** veya **betimlemeli-aktarmalı** alanı giderek belirginleşmekte ve yukarıda belirtilen etimolojik-çeviri sözlükbilimsel alanının yerini almaktadır. Söz konusu alana uygun bazı yeni çalışmaların

yapılması da gündeme gelmektedir (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1992; Türkmençe-Türkçe Sözlük 1975; Vasilev 1995; Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu 1997 vb.)

SONUÇ

1. Türk dillerinin ve tarihî lehçelerinin XI. yüzyılda Kaşkarlı Mahmut'ca başlatılan karşılaştırmalı araştırılması ve incelenmesi çalışmaları, aralıklarla devam ettirilerek XIX. yüzyılda hız kazanmıştır. XX. yüzyılın başlarında ise, mükemmel bir Türk Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisinin, hem eşzamanlı hem de artzamanlı düzlemlerde yapılan çalışmaların yanı sıra, konuşulan Avrasya Türkçelerinin de birer birer irdelenmesiyle düzenlenebileceği görüşü ağırlık kazandı. Nitekim söz konusu doğrultuda gereken çalışmalar yapıldı. Bunun yanı sıra Avrasya Türkçelerinin araştırılmasında ve incelenmesinde; karşılaştırmalı-tarihî, bölgesel-tipolojik, lengüistik-coğrafi, retrospektivel-tarihî gibi geleneksel dilbilimsel yöntemler bileşimli olarak uygulanmıştır. Böylece Türk karşılaştırmalı dilbiliminde, 5 ciltlik Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi ve E.V. Sevortyan'ca başlatılan Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü yapıtlarıyla Avrasya Türkçelerinin karşılaştırmalı-tarihî yöntemle araştırılması ve incelenmesi evresi tamamlanmıştır, dolayısıyla Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilim konusu sonuçlanmıştır.

2. XX. yüzyılın sonlarına doğru Türk karşılaştırmalı dilbiliminde, Avrasya Türkçeleri üzerine hem artzamanlı olarak yapılan karşılaştırmalı-tarihî, hem de eşzamanlı olarak sürdürülen betimlemeli-yapısal dilbilimsel çalışmalar sonucunda yeni bir eşzamanlı karşılaştırmalı-betimlemeli-aktarmalı yöntem meydana geldi. Bu yöntemle yapılan çalışmalar, 1990'lı yıllarda büyük bir hız kazandı. Bunun yanı sıra XX. yüzyılın sonlarına doğru söz konusu karşılaştırmalı-betimlemeli-aktarmalı çalışmalarda, çağdaş yapısal-anlamsal-işlevsel ve bilişsel-dilbilimsel yöntemlerin hem ayrı ayrı hem de bileşimli olarak uygulandığı da gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Avrasya Türkçelerinin tüm dil düzeylerini bileşimli olarak içeren ve betimleyen karşılaştırmalı akademik-normatif ve işlevsel-etkileşimsel bir dilbilgisinin düzenlenmesi için, XX. yüzyılın 70'li yıllarından beri genellikle Türkçe dil verileriyle ve çoğunlukla çeşitli Türkçeler üzerine yapılan modern dilbilim çalışmaları sonuçlarının uygulanabilir bir duruma getirilmesi gerekir.

3. Türkçe, bilişim-iletişim çağımızda, Türkiye Türkçesiyle Avrupa Birliği dillerinden biri olma şansını yakalamaktadır. Bundan sonrasını ise, Türkçenin çağdaş resmi diller düzeylerindeki Avrasya Türkçeleriyle gelecek Avrasya Birliğinde veya oluşumunda, ortak dünya dillerinden biri olarak kullanımının, eğitiminin ve öğretiminin sağlanması ve pekiştirilmesi oluşturacaktır. Bu ise, her

şeyden önce Türkçenin, ortak dünya dilleri bağlamında ve Avrasya Türkçeleri ekseninde hem anadili hem de yabancı dil olarak bileşimli eğitim-öğretim modellerinin oluşturulmasıyla olanaklıdır. Türkçenin söz konusu eğitim-öğretim modellerinin oluşturulması için; başlangıçta Ankara Üniversitesi TÖMER'in öğretim sistemi, uygulamalı bir örnek olarak değerlendirilebilir niteliklidir, diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, Kamal (1999). Azerbaycan Dili Sintaksisinin Nazarî Problemleri, Bakı: "Maarif" Neşriyyatı. Azerice.
- AHANOV K. (1965). Til Bilimine Kirispe, Almatı. Kazakça.
- AHMATOV İ. H. (1983). Strukturno-Semantiçeskie Modeli Prostogo Predlojeniya v sovremennom Karaçaevo-Balkarskom Yazıke (Osnovnie voprosı teorii), Halçik: İzd-vo "Elbrus" (Çağdaş Karaçay-Malkar Dilinde Basit Tümcelerın Yapısal-Anlamsal Modelleri). Rusça.
- AHMETYANOV R. G. (1978). Sravnitelnoe issledovanie tatarskogo i çuvaşskogo yazı-kov (Fonetika i Leksika), İzd-vo "Nauka" Moskva, 248 s. (Tatar ve Çuvaş Dillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi: Sesbilgisi ve Sözcükbilim). Rusça.
- AHMETYANOV R. G. (1981). Obşaya leksika duhovnoy kulturu narodov srednogo povoljya, Moskva, (Orta İdil Halkları Manevi Kültürü Genel Sözlük Varlığı). Rusça.
- AHMETYANOV R. G. (1989). Obşaya leksika materialnoy kulturu narodov srednogo povoljya, Moskva, (Orta İdil Halkları Maddî Kültürü Genel Sözcük Varlığı). Rusça.
- AKBAEV Ş. X. (1963). Fonetika dialektov karaçaevo-balkarskogo yazıka (Opıt sravnitelno-istoričeskogo izuçeniya), Çerkessk, (Karaçay-Malkar Dilinin Sesbilgisi: Karşılaştırmalı-Tarihî İnceleme Deneyi). Rusça.
- AKSAN, Doğan (1995). Her Yönüyle Dil. Ana Çizgisiyle Dilbilim, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. Rahmeti (1953). Türk Şivelerinin Tasnifi, 'Türkiyat' Mecmuası, X. İstanbul, s. 5-139.
- AŞMARİN N. İ. (1903). Opıt issledovaniya çuvaşskogo sintaksisa, çaşt pervaya, Kazan: Tipolitografiya V. M. Klyučnikova (Çuvaş Sözdiziminin İnceleme Dene-mesi). Rusça.
- ÄRNAZAROV, Seyitnazar (1982). Türkmen dilinde sözleyiş işlikleri, (Deñeşdirme planda). Aşgabat. "İlim". Türkmençe.
- Azerbaycanca-Rusça Lüget, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakı: 1965. Azerice.
- Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti, Türk Dil Kurumu, Ankara: 1999; 2003. Azerice.
- BANG W. (1917). Vom Köktürkischen Zum Osmanischen. I. Über das türkische Interrogativpronomen // A B A W. 1917 No 6; 1921. No 2. Yapıt, Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Ankara 1996. Göktürkçeden Osmanlıcaya. Türkçenin Karşılaştırmalı Grameriyle İlgili Hazırlık Çalışmaları. 1. Bildiri: Türkçe Soru Zamiri Hakkında. Çev. Yrd. Doç. Dr. Tahsin AKTAŞ.
- BANGUOĞLU TAHSİN (1974). Türkçenin Grameri, İstanbul, s. 9-22.
- BASKAKOV N. A. (1969). Vvedenie v izuçenie tyurkskih yazıkov. İzdatelstvo. "Vıs-şaya Şkola", Moskva, s. 350-355. (Türk Dillerinin İncelenmesine Giriş). Rusça.

- BASKAKOV N. A. (1975). İskoriko-tipolojiçeskaya xarakteristika strukturi tyurkskih yazıkov (slovoçoetanie i predlojenie), Moskva. Rusça.
- BASKAKOV N. A. (1979). İskoriko-tipolojiçeskaya morfologiya tyurkskih yazıkov (Struktura slova i mekaniizm aglyutinatsii) İzdatelstvo "Nauka", Moskva, 272 s. (Türk Dillerinin Tarihî-Tipoloji Biçimbilimi: Sözcüğün Yapısı ve Aglyutinativizmin Mekanizmi). Rusça.
- BASKAKOV N. A. (1982). Altayskaya semya yazıkov i ee üzüçenie, Moskva. (Altay Dilleri Ailesi ve İncelemesi). Rusça.
- BASKAKOV N. A. (1988). İskoriko-tipolojiçeskaya fonologiya tyurkskih yazıkov, Nauka, (Türk Dillerinin Tarihî-Tipoloji Sesbilimi). Rusça.
- BAYÇURA U. Ş. (1962). Zvukovoy stroy tatarskogo yazıka v svyazi s nekotorymi drugimi tyurkskimi i finno-ugorskimi yazıkami, Kazan (Tatar Dilinin Ses Yapısının Bazı Diğer Türk ve Fin-Ugor Dillerinin Sesbilgisel Yapısıyla Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi). Rusça.
- BERDALİYEV A. (1989). Semantiko-signifikativnaya paradiğmatika i sintagmati-çeskie otnoşeniya v konstruktsiyah slojnopodçinennogo predlojeniya uz-bekskogo literaturnogo yazıka, Taşkent (Özbek Yazı Dili Bileşik Tümce Yapılanmalarında Anlamsal-Kavramsal Dizisel ve Dizimsel İlişkiler). Rusça.
- Bibliografiçeskiy slovar oteçestvennih tyurkologov. Dookstyabrskiy period. Pod redaktsiey i s vvedeniem A. N. Kononova. Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva: 1974 (Vatan Türkologlarının Bibliyografik Sözlüğü. Ekim Öncesi Dönem). Rusça.
- BİRAY, Himmet (1999). Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim, Ankara.
- BİİŞEV A. (1963). "Perviçnie" dolgie glasnie v tyurkskih yazıkah, Ufa. (Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler). Rusça.
- BLAGOVA G. F. (1982). Tyurkskoe sklonenie v arealno-istoriçeskom osveşenii (Yugo-vostoçniy region). İzd-vo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 304 s. (Türk Çekimleme Dizgesinin Bölgesel-Tarihsel Yöntemle İncelenmesi).
- BOGORODİTSKİY V. B. (1934). Vvedenie v tatarskoe yazıkoznanie, Kazan s. 5-18 (Tatar Dilciliğine Giriş). Rusça.
- BOGORODİTSKİY V. B. (1953). Vvedenie v tatarskoe yazıkoznanie v svyazi s drugimi tyurkskimi yazıkami, Kazan (Diğer Türk Dilleriyle Karşılaştırmalı Olarak Tatar Dilbilimine Giriş). Rusça.
- BORÇAKOV A. (1976). Türki dilleriñ günorta-günbatır toparında iş atları, Aşgabat, "İlm". Türkmençe.
- BÖHTLİNK, Otto (1951). Über Die Sprache Der Jakuten: Grammatik: Text und Wörterbuch, S. Petersburg.
- BUDAGOV, Lazar. Sravnitelnyy slovar turetsko-tatarskih nareçiy, S. Petersburg 1869 T.1; S. Petersburg 1871. T. 2. (Türk-Tatar Lehçelerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü), Rusça.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). An Etymological dictionary of pre-thirteenthcentury Turkish, Oxford.
- CAVADOV, Abdurrahman (1975). Azerbaycan dilinde söz sırası, Bakı: "Elm" Neşriyyatı. Azerice.
- ÇARİYAROV, Beşim (1969). Günorta-günbatır türki dillerde işlik zamanları, Aşgabat. Türkmençe.
- ÇEREMİSİNA M. İ., SKRİBNİK E. K. (1988). Glagolnie grammatikalizovannie konstruktsii v altayskih yazıkah. –Sb.: Yazıkı Narodov SSSR. Novosibirsk. s. 5-20. (Altay Dillerinde Gramerleşmiş Eylemsel Yapılanmalar).

- ÇERNOV M. F. (1978). İzüçenie tyurkskoy frazeologii v rabotah sovetskih tyurkologov. Sovetskaya Tyurkologiya. No 1, s. 85-95 (Sovyet Türkologlarının Çalışmalarında Türk Deyimlerinin İncelenmesi). Rusça.
- DANILOVA L. V. (1972). Meteorologičeskaya leksika tyurkskih yazıkov, Doktora Tezi, Taşkent (Türk Dillerinin Meteorolojik Sözcük Varlığı). Rusça.
- DİLÇİN, Cem (1983). Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DİVÂNÜ LUĞÂTİ’T-TÜRK Tercümesi, Çeviren: Besim Atalay, 3. Baskı, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, 530 s., Cilt: II, 366 s.; Cilt III, 452 s.
- DMİTRİEV N. K. (1962). Stroy tyurkskih yazıkov, Moskva: İzd-vo “Vostoçnoy Literaturı” (Türk Dillerinin Yapısı). Rusça.
- Drevnetyurkskiy slovar, izd-vo “Nauka”, Leningradskoe Otdelenie, Leningrad, 1969 (Eski Türk Sözlüğü). Rusça.
- DULZON A. P. (1973). Ustanovlenie arxetipa fonemi po mejyazıkovım ryadam alternatsiy. Sovetskaya Tyurkologiya, No 5. (Dillerarası Sıradaki Seçeneklere Göre Arketip Fonemlerin Canlandırılması). Rusça.
- EMRE, Ahmet Cevat (1949). Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri (İlk Deneme), Birinci Kitap. Fonetik, İstanbul, Bürhaneddin Erenler Matbaası.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1990). Türk Dilinin Bugünkü Durumu ve Yayılma Alanları, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara, s. 55-63.
- EREN, Hasan (1998). Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar, Ankara.
- EREN, Hasan (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2. Baskı, Ankara.
- FEDOTOV M. R. (1996). Etimologičeskiy slovar çuvaşskogo yazıka, v 2-x tomax, I, II, Çeboksarı (Çuvaş Dilinin Etimoloji Sözlüğü). Rusça.
- GABAİN A. VON (1974). Alttürkische Grammatik, 3. Auflage. Wiesbaden.
- GADJİEVA N. Z. (1973). Osnovnie puti razvitiya sintaksiçeskoj strukturi tyurkskih yazıkov, Moskva (Türk Dilleri Sözdizimsel Yapısı Gelişiminin Temel Yolları). Rusça.
- GADJİEVA N. Z. (1975). Problemi tyurkskoy arealnoy lingvistiki, sredneaziatskiy areal, İzdatelstvo “Nauka” Moskva. (Türk Bölgesel Lengüistliğinin Sorunları. Orta Asya Bölgesi). Rusça.
- GADJİEVA N. Z. (1979). Tyrukoyazıçne arealı Kavkaza, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva (Kafkasların Türkdilli Bölgeleri). Rusça.
- GADJİEVA N. Z. , SEREBRENNİKOV B. A. (1986). Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov. Sintaksis, Moskva “Nauka”, 284 s. (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi: Sözdizim). Rusça.
- GADJİAHMEDOV N. E. (1998). Slovoiz menitelme kategorii imena i glagola v kumıkskom yazıke (sravnitelno s drugimi tyurkskimi yazıkami), ADD, Moskva, Profesörlük Tezi Özeti. (Kumuk Dilinde Ad ve Eylem Çekimleme Kategorileri: Diğer Türk Dilleriyle Karşılaştırmalı Olarak). Rusça.
- GARİPOV T. M. (1979). Kıpçakskie yazıki uralo-povoljya. Opıt sinhroničeskoj i diahroničeskoj karakteristiki, izd-vo “Nauka”, Moskva, 304 s. (Ural-İdil Boyunca Kıpçak Dilleri. Eşzamanlı ve Artzamanlı Nitelendirme Deneyi). Rusça.
- Grammatika Altayskogo yazıka..., (1869). Sostavlena çlenami altayskoy missii. Kazan (Altay Dilinin Dilbilgisi: Altay misyonerlerince düzenlenmiştir). Rusça.
- GRØNBECH, Karl (1936). Der Türkische Sprachbau, Kopenhagen.

- GRUNİNA E. A. (1975). İndikativ v turetskom yazıke (v sravnitelno-istoričeskom osveşenii), Profesörlük Tezi, Moskva (Türk Dilinde Bildirme Kipi: Karşılaştırmalı-Tarihî İnceleme). Rusça.
- GUZEEV J. M. (1984). Tyurkskaya frazeologiya i ee leksikografičeskaya razrabotka. Sovetskaya Tyurkologiya, No 6, s. 46-52. (Türk Deyimleri ve Onların Sözlüksel İncelenmesi). Rusça.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1962). Türk Kelimelerinin Önsesleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HOCAYEV B. (1977). Türki dillerin günorta-günbatır toparında ortak işlik formaları, Aşgabat, "İlim". Türkmence.
- XERTEK Y. Ş. (1976). O frazeologičeskih paralelyax v nekotorih tyurkskih i sovremennom mongolskom yazıkah. Sovetskaya Tyurkologiya, No 4, s. 12-24. (Bazı Türk Dillerinde ve Çağdaş Moğol Dilinde Deyimsel Paraleller Üzerine). Rusça.
- İLLİÇ-SVİTİÇ. Opıt sravneniya nostratičeskih yazıkov. I: Vvedenie. Sravnitelny Slovar, Moskva 1971; T. 1. b-k; 1976. T. 2. L-z. T. III. p-q. Moskva; 1984. (Nostratik Dillerin Karşılaştırılması Deneyi: Karşılaştırmalı Sözlük). Rusça.
- İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov. Çast pervaya. Fonetika, Izd-vo AN SSSR. Moskva, 1955. (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Üzerine İncelemeler). Rusça.
- İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov, Çast vtoraya, Morfologiya, İzdvo AN SSSR, Moskva: 1956 (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Üzerine İncelemeler). Rusça.
- İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov, Sintaksis, İzd-vo AN SSSR, Moskva: 1961 (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Üzerine İncelemeler: Sözdî-zim). Rusça.
- İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov, Leksika, İzd-vo AN SSSR, Moskva: 1962 (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Üzerine İncelemeler). Rusça.
- İstoričeskoe razvitie leksiki tyurkskih yazıkov, Moskva. 1962 (Türk Dillerinin Sözcük Varlığının Tarihsel Gelişimi). Rusça.
- KATANOV N. F. (1903). Opıt issledovaniya uryanhayskogo yazıka s ukazaniem glavneyşih rodstvennyh otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskogo kornya, 2. cilt. Kazan (Diğer Türk Kökenli Dillerle Temel Akrabalık İlişkilerinin Gösterilmesiyle Uryanhay Dilinin İncelenme Denemesi). Rusça.
- KARAMANOĞLU, Ali Fehmi (1994). Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap), Kültür Bakanlığı Yayınları, I, II Dizin, Ankara: 1992.
- KAZIM-BEK A. (1846). Obşaya grammatika turetsko-tatarskogo yazıka, Kazan (Türk-Tatar Dilinin Genel Dilbilgisi). Rusça.
- KENESBAEV I. (1977). Kazak Tilinin Frazeologiyalık Sözdîği, On mıññan Asa Frazı Kamtıldı, Kazak SSR-niñ "Gılım" BASBASI, Almatı. Kazakça.
- KİEKBAEV DJ. G. (1959). Fonetika başkirkского yazıka (Opıt opisatelnoy i sravnitelno-istoričeskogo issledovaniya), ADD, Moskva (Başkurt Dilinin Sesbilgisi. Betimlemeli ve Karşılaştırmalı-Tarihî İnceleme Deneyi. Profesörlük Tezinin Özeti). Rusça.
- KONONOV A. N. (1965). Opıt rekonstruksii tyurkskogo deepriçastiya na -(°)p -(°)b, -(°)pan, -(°)ban, -(°)banıñ (n). Voprosı Yazıkoznaniya, No 5. Söz konusu makale, Rus dilinden tarafımızca Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. -(°)p, -(°)b, (y)°b, -(°)pan, -(°)ban, -(°)banı, -(°)banıñ (n) Türk Zarf-Fiilinin Rekonstruksiyonu Denemesi (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dil Bilgisine Ait Veri-ler). Prof. Dr. Mehman Musaoğlu.

Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemler, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 261-276.

KONONOV A. N. (1969). Pokazateli sobiratelnosti-mnojestvennosti v tyurkskih yazıkah, Leningrad (Türk Dillerinde Teklik Çokluk Belirtileri). Rusça.

KONONOV A. N. (1972). İstoriya izuçeniya tyurkskih yazıkov v Rossii. Dookt-yabrskiy period, İzdatelstvo "Nauka", Leningradskoe Otdelenie. Leningrad (Rusya'da Türk Dillerinin İncelenme Tarihi. Ekim Öncesi Dönem). Rusça.

KONONOV A. N. (1980). Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov VII-IX vv. Leningrad "Nauka". Leningradskoe Otdelenie. Rusça.

KORKMAZ Zeynep (1994). Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I. cilt, s. 683-708.

KORŞ F. E. (1909). Slovo "baldak" i dolgota glasnh v turetskom yazıke. –V kn.: Jivaya starina. S. Petersburg... Vıp. 2-3 (Türk Dilinde "Baldak" Sözcüğü ve Ünlülerin Uzaması). Rusça.

KORŞ F. E. (1920). Klassifikasiya turetskih plemen po yazıkam, "Etnografiçeskoe Obozrenie", Moskva (Türk Kavimlerinin Dillerine Göre Sınıflandırılması). Rusça.

KORMUŞİN İ. V. (1984). Sistem vremen glagola v altayskih yazıkah, Moskva. (Altay Dillerinde Eylem Zamanları Dizgesi). Rusça.

KOTVİÇ V. L. (1962). İssledovaniya po altayskim yazıkam, Moskva (Altay Dilleri Üzerine İncelemeler). Rusça.

LEVİTSKAYA L. S. (1976). İstoriçeskaya morfologiya çuvaşskogo yazıka, Moskva. (Çuvaş Dilinin Tarihî Bçimbilimi). Rusça.

LİGETİ L. (1964). Mongolskie elementi v dialektax xazara v Afganistane // Kratkie Soobşeniya İñ-ta Narodov Azii, Vıp. 83: Mongolovedenie i Tyurkologiya. (Afganistan'daki Xazar Diyalektinde Moğol Unsurları). Rusça.

LES: Lingvistiçeskiy Ensiklopediçeskiy Slovar, Moskva: 1990 (Lengüistik Ansiklopedik Sözlük). Rusça.

MAKSYUTOVA N. X. (1976). Vostoçnyy dialekt başkirkского yazıka v sravnitelno-istoriçeskom osveşenii, Moskva. (Başkurt Dilinin Doğu Diyalekti: Karşılaştırmalı-Tarihî Bağlamda).

MALOV S. E. (1951). Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti, Moskva, Leningrad, s. 5-7 (Eski Türk Amtları). Rusça.

MAMEDOV, Aydın (1985). Tyurkskie soglasnie: Anlaut i kombinatorika (Sravnitelno-istoriçeskie i istoriko-tipologiçeskie problemi fonologiçeskih i morfonologiçeskih izmeneniy soglasnh v tyurkskih yazıkah, Baku, 187 s. (Türk Ünsüzleri: Sözcük Önü ve Değişimler. Türk Dillerinde Ünsüzlerin Fonolojik ve Morfonolojik Değişimlerinin Karşılaştırmalı-Tarihî ve Ta-rihî-Tipolojik Sorunları). Rusça.

MELİORANSKİY P. M. Kratkaya Grammatika Kazak-Kırgızskogo yazıka. Orenburg. 1894. C. I; S. Petersburg, 1897. C. II. (Kazak-Kırgız Dilinin Kısa Dilbilgisi). Rusça.

MENGES, Karl Heinrich (1959). Philologiae Turcicae Fundamenta, I. Wiesbaden. s. 2-20.

MENGES Karl Heinrich (1968). The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies. –Ural-Altaysche bibliothek, Wiesbaden, XV, s. 107-163.

MELNİKOV G. P. (1962). Nekotrie sposobi opisaniya i analiza garmonii glasnh v sovremennih tyurkskih yazıkah. Boprosı Yazıkoznaniya, No 6. (Çağdaş Türk Dillerinde Ünlü Uyumunun Analizi ve Bazı Betimleme Yöntemleri). Rusça.

MİRZALİYEVA, Muhabbet (1995). Türk Dilleri Frazzeologiyasının Nazarı Problemleri, Bakı, Azerice.

- MURATOV S. N. (1961). Ustoyçivie slovosocetaniya v tyurkskih yazıkah, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva (Türk Dillerinde Değişmez Sözcük Öbekleri). 129 s. Rusça.
- MUSAEV K. M. (1975). Leksika tyurkskih yazıkov v sravnitelnom osveşenii (Zapadnokıpçaks kaya Gruppa), Moskva, Izd-vo "Mauka", 357 s. (Türk Dilleri Sözcük Varlığının Karşılaştırmalı İncelenmesi: Batı Kıpçak Grubu). Rusça.
- MUSAYEV (Musaoğlu), Mehman (1994). Türk Dillerinde Tabeli Mürekkebe Cümle, Profesörlük Tezi, Bakı: Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Nasimi Dilcilik Enstitüsü. Azerice.
- MUSAOĞLU, Mehman (2002). Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler, T. C. Kültür Bakanlığı, s. 8-11.
- Novoe v zarubejnoj lingvistike..., (1987). Problemy Sovremennoy Tyurkologii, Vıpusk XIX., Nauka: "Progress", (Yabancı Dilbilimde Yenilikler: Çağdaş Türkolojinin Problemleri). Rusça.
- NURMAHANOVA E. N. (1971). Türki Tilderinin Salıştırmalı Grammatikası, Almatı. Kazakça.
- NURMANOV A., MAHMUDOV N., AHMEDOV A. (1992). Uzbek tilinin mazmuniy sintaksisi, Taşkent. Özbekçe.
- Oçevki sravnitelnoy leksikologii altayskih yazıkov. Leningrad: 1972 (Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Sözcükbilimi Denemeleri). Rusça.
- Oğuz grubu türk dillerinin mügayiseli grammatikası, III hüise, Sintaksis, Bakı, 2002, 192 s. Azerice.
- ORKUN, HÜSEYN NAMIK (1936-1941). Eski Türk Yazıtları, I-IV. İstanbul.
- ORUCOV A.A. (1976). Azerbaycanca-Rusca Frazеologiya Lüigetı (5500 ifade), "Elm" Neşriyatı, Bakı.
- Orus-Tıva Slovar, 22000 Söztüg, Moskva 1953 (Rusça-Tuvaca Sözlük).
- ÖNER, MUSTAFA (1998). Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri). Ankara.
- PHILOLOGIAE TURCICAE FUNDAMENTA. TOMUS PRIMUS, 1959 Wiesbaden Bd. I.
- POKROVSKAYA L.A. (1978). Sintaksis gagavuzskogo yazıkı v sravnitelnom osveşenii, İzd-vo "Nauka", Moskva, 204 s. (Gagavuz Dili Sözdiziminin Karşılaştırmalı İncelenmesi). Rusça.
- POTSELUEVSKİY A.P. (1948). K voprosu o proishojdenii formı nastoyaşego vremeni v tyurkskih yazıkah yugozapadnoy gruppi. Aşhabad (Türk Dillerinin Kuzeybatı Grubunda Şimdiki Zaman Biçimlerinin Kökeni Üzerine). Rusça.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, ALİ (1995). Türkçe Deyimler Sözlüğü, Arkadaş.
- RADLOFF, WILHELM (1882). Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen, I. Phonetik der nördlichen Türksprachen. Leipzig.
- RADLOFF, WILHELM (1888-1911). Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte, 1, 2, 3, 4 (Türk Lehçeleri Sözlük Denemesi: Sözlük, 1888-1911 yıllarında S. Petersburg'da yayımlanmış, 1960 yılında Almanya'da tıpkı basımı yapılmıştır). Rusça ve Almanca.
- RASSADİN V.İ. (1978). Morfologiya tofalaraskogo yazıkı v sravnitelnom osveşenii, Moskova. (Tofalar Dili Biçimbiliminin Karşılaştırmalı İncelenmesi). Rusça.
- RÄSÄNEN M. (1949). Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen. Sto. XV. Rusçaya çevrilmiştir: 1955.
- RÄSÄNEN M. (1957). Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen. Helsinki.
- RÄSÄNEN M. (1969-1971). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen, Helsinki.

- Rusça-Türkçe Sözlük, 47700 kelime, (Tıpkı basım), “Sovetskaya Ensiklopediya” Yayınevi, Moskova: 1972.
- Rusça-Türkmence Sözlük, I, 1981; II, 1987, Moskva “Russkiy Yazık”.
- Russko-Karaçaevo-Balkarskiy Slovar, Okolo 35000 slov, Moskva: 1965. (Rusça-Karaçay-Malkarca Sözlük).
- SAMAYLOVİÇ H. (1922). Nekotorie dopolneniya k klassifikatsii turetskikh yazıkov. Petrograd (Türk Dillerinin Sınıflandırmasına İlişkin Eklemeler). Rusça.
- SARTBAYEV K.K. (1962). Türk Tilderinin Salıştırma Grammatikası, Frunze. Kırgızca.
- SEVORTYAN E.V. (1962). Affiksı glagoloobrazovaniya v Azerbaydjanskom yazıke. Opiť sravnitelnoĝo issledovaniya. İzd-vo Vostočnoy Literaturı, Moskva, 650 s. (Azerbaycan Türkçesinde Eylem Yapım Ekleri). Rusça.
- SEVORTYAN E.V. (1966). Affiksı imennogo slovoobrazovaniya v Azerbaydjanskom yazıke: Opiť sravnitelnoĝo issledovaniya, Moskva. (Azerbaycan Türkçesinde İsim Yapım Ekleri). Rusça.
- SEVORTYAN E.V. Etimologičeskiy slovar tyurkskikh yazıkov, I, 1974; II, 1978; III, 1980; IV, 1989; V, 1997, Moskva (Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü). Rusça.
- SEREBRENNİKOV B.A., GADJİEVA N.Z. (1979). Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskikh yazıkov. Baku (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi). Rusça.
- SHENİNG K. (1997). A new attempt to classify the Turkich languages. Turkich Languages. V.I. No 1.
- SİNOR, DENIS (1990). Essays in Comparative Altaic Linguistics. Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies. Bloomington. Indiana, 464 p.
- Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskikh yazıkov. Fonetika, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva: 1984, 467 s. (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi: Sesbilgisi). Rusça.
- Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskikh yazıkov. Morfologiya, Moskva “Nauka”, 1988, 545 s. (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi: Biçimbilim). Rusça.
- Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskikh yazıkov. Leksika, Moskva “Nauka”, 1997, 799 s. (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi: Sözcük Varlığı). Rusça.
- Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskikh yazıkov. Regionalnie rekonstruksii, Moskva, “Nauka”, 2002, s. 4-5 (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilgisi: Bölgesel-Dilbilgisel Denemeler). Rusça.
- SÖYEGOV, MURATGELDİ (1981). Türki dillerin günorta-günbatır toparında hal işlikler. Aşkat, “İlim”, Türkmence.
- SULEYMANOV, OLJAS (2002). Tyurki v doistorii. O proishojdenii drevnetyurkskikh yazıkov i pismennostey, Almatı, 320 s. (Tarih Öncesi Türkler: Eski Türk Dillerinin ve Yazılarının Kökeni Üzerine). Rusça.
- ŞERBAK A.M. (1966). O xaraktere leksičeskiĝ vzaımosvyazey tyurkskikh, mongolskiĝ i tungusomančurskiĝ yazıkov. Voprosı Yazıkoznaniya, No:3. (Tungus-Mançu, Moğol ve Türk Dillerinin Sözcüksel Etkileşimlikleri Karakteristiğı Üzerine). Rusça.
- ŞERBAK A.M. (1971). Sravnitelnaya fonetika tyurkskikh yazıkov. İzd-vo “Nauka” Leningradskoe Otdelenie, Leningrad (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Sesbilgisi). Rusça.
- ŞERBAK A.M. Oçerki po sravnitelnoy morfologii tyurkskikh yazıkov (İmya), 1977; (Glagol) 1981; (Nareçie, slujebnie çasti reçi, izobrazitelnie slova) 1987, Leningrad, İzdvo “Nauka”, Leningradskoe otdelenie (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Biçimbilimi Üzerine Denemeler: Ad; Eylem; Zarf; Edatlar ve Diğır Yardımcı Sözcükler/Ünlemler). Rusça.

- Tatarskaya grammatika, 1993 Tom I, II; 1992 Tom III, Kazan, Tatarskoe knijnoe izdatelstvo (Tatar Dilbilgisi). Rusça.
- TEKİN, TALAT (1968). A. Grammar of Orkhon Turkic. Indiana University Publications. The Hague (Uralic and Altaic Series. Vol. 69).
- TEKİN, TALAT., ÖLMEZ, MEHMET (2003). Türk Dilleri. Giriş. Yıldız. Dil ve Edebiyat 2.
- THOMSEN V. (1916). Turcica. Etudes cocernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie. –MSFOu, 37.
- Türkçe-Rusça Sözlük, 48000 kelime (Tıpkı basım), Moskva. “Russkiy yazık” Yayınevi: 1977.
- Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu. Hazırlayan: Emine Gürsoy-Naskali. Ankara: 1997.
- Türkmençe-Türkçe Sözlük, Hazırlayanlar. Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhul Ölmez, Süer Eker, Ankara: 1995.
- Türkmen Dilinin Sözlüğü, Türkmenistan SSR ILIMLAR Akademiyasının Neşriyatı, Aşkabat: 1962. Türkmençe.
- Türkologiyaga Girişpe 1979, Almatı. Kazakça.
- Tyurkologičeskie issledovaniya, Moskva: 1976 (Türkolojik İncelemeler). Rusça.
- Tyurkskaya leksikologiya i leksikografiya, Moskva: 1971 (Türk Sözcükbilimi ve Sözlükbilimi). Rusça.
- UMAROV E.A. (1970). Frazеologičeskie slovari tyurkskih yazıkov. Sovetskaya Tyuko-logiya, No 5 s. 121-124 (Türk Dillerinin Deyimler Sözlükleri). Rusça.
- URAKSİH Z.C. (1981). Leksikografičeskaya razrabotka frazeologii tyurkskih Yazıkov. Sovetskaya Tyurkologiya, No 3, s. 39-46 (Türk Dillerinde Deyimlerin Sözlükbilimsel İncelenmesi). Rusça.
- UZUN, LEYLA ŞUBAŞI (1995). Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı. Simurg.
- VARDAR, BERGE (1989). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara.
- VASİLEV (CARGISTAY) (1995). Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük, Ankara: 1995.
- VERNER G.K. (1972). Problema proisxojdeniya faringalizatsii v tuvinskom i tofalarskom yazıkah. Sovetskaya Tyurkologiya. No 5. (Tuva ve Tofalar Dillerinde Faringalleşmenin Kökeni Sorunu). Rusça.
- VLADİMİRTSOV B.Y, POPPE N.N. (1924). İz oblasti vokalizma mongolo-turetskogo prayazıka. –DAN, ser 8. (Moğol-Türk Anadilinde Vokalizm Üzerine).
- YAZIKİ NARADOV SSSR. Tyurkskie Yazıki, Moskva. 1966 (SSCB Halkları Dilleri. Türk Dilleri). Rusça.
- YAZIKİ MİRA. Tyurkskie Yazıki. İzdatelskiy Dom “Kırgızistan” Bişkek 1997, s. 160-525 (Dünya Dilleri: Türk Dilleri). Rusça.
- YULDAŞEV A.A. (1965). Analitičeskie formı glagola v tyurkskih yakıkah, İzd-vo “Nauka” Moskva, 275 s. (Türk Dillerinde Eylemin Analitik Biçimleri). Rusça.
- ZAKİEV M.Z. (1984). O tyurkskoy morfonologii. Sovetskaya Tyurkologiya, No1, s. 35-43 (Türk Morfolojisi veya Fonomorfolojisi Üzerine). Rusça.
- ZEYNALOV F.R. Türk dillerinin müğayiseli grammatikası, Bakı, Azerbaycan Devlet Universitesi Neşriyyatı, I. 1974, 140 s., II, 1975, 130 s. Azerice.
- ZEYNALOV, FARHAD (1981). Türkologiyanın esasları. “Maarif” Neşriyyatı, Bakı, s. 58-69. Azerice.